

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД

2015

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'367.335.2

COBISS.SR-ID 218548492

DOI: 10.2298/JFI1504121V

Примљено: 28. маја 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

ДОЈЧИЛ П. ВОЈВОДИЋ*

Универзитет у Новом Саду**

Филозофски факултет

Одсек за славистику

О КАУЗАЛНО-ИМПЛИКАТИВНИМ ОДНОСИМА У СРПСКОЈ ХИПОТАКСИ

(комплекс условљених зависнослужених реченица)

У раду се (на материјалу савременог језика) разматрају импликативни односи у српској хипотакси. Посебна пажња обраћа се на субординативне (каузално-импликативне) односе антецедента и консеквента у рашчлањеним (биситуативно-асиметричним) зависнослуженим реченицама са условљеном (узрочном, посљедичном, циљном, погодбеном и допусном) семантичком структуром. Поред интерпретације основних компоненти семантичких инваријанти категорије условљености (која се одликује разноврсном, категоријално-диференцијалном семантиком), додатно се анализирају аспектуално-темпоралне корелације (таксисне ситуације симултаности и сукцесивности) предиката главне реченице и клаузе погодбених реченица с обзиром на њихов хипотетички карактер, који се реализује као реална ('ако заиста'), евентуална ('ако случајно'/ 'ако се покаже'), потенцијална ('ако можда') и иреална ('ако уопште') модалност. Такође се шире проблематизује и категорија концесивности, која, поред асиметричних параметара „двојаке оријентације“, односно принципа тзв. „изневјереног очекивања“ (јер се моделу уобичајених логичких односа супротставља реална чињеница – радња-посљедица као актуелни, постигнути резултат који демантује очекивану посљедицу –

* dojcilv@mail.ru

** Рад представља дио истраживања у оквиру научног пројекта № 178021 („Опис и стандардизација савременог српског језика“), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У чланку су одражени основни аспекти дате проблематике који су у скраћеној верзији били изложени 29. априла 2015. године у Матици српској у Новом Саду на научном скупу посвећеном испитивањима везаним за потпројекат „Синтакса савременог српског језика II: Сложена реченица“.

радњу као априорни, претпостављени резултат), садржи и основне компоненте карактеристичне и за категорију евиденцијалности, као и за категорију епистемичке модалности. На крају се даје и краћи преглед лингвостатистичких података (фреквенције) добијених анализом једног специфичног дискурса (садржаног у *Новом завјейу*) чија је синтакса широко заснована на каузално-импликативним хипотаксичким односима.

Кључне ријечи: хипотакса, каузално-импликативни односи, класификација и типологија зависносложених реченица, нерашчлањене vs. рашчлањене реченице, корелативне и детерминативне реченице, условљене (узрочне, посљедичне, циљне, погодбене, допусне) реченице, антецедент и консеквент, хипотетичка (реална, евентуална, потенцијална, иреална) модалност, конверзивна асиметрија, принцип „изневјереног очекивања“, таксис и релативно вријеме, евиденцијалност, епистемичка модалност, српски језик.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. С обзиром на то да каузални односи свој пуни израз налазе, прије свега, у језичким средствима на вишем синтаксичком нивоу, ми ћемо се, што је и логично, у нашем раду посебно осврнути на зависносложене реченице у којима двије предикативне ситуације, међусобно повезане односом субординације, могу да створе оптималне услове за изражавање и диференцијацију специфичних, каузално детерминисаних (условљених) односа – узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, допусних, као и читавог низа њихових синкретичких (узрочно-посљедичних, узрочно-погодбених, узрочно-допусних, узрочно-циљних, погодбено-допусних, погодбено-посљедичних, временско-узрочних, временско-условних и сл.) варијанти.

Прије него што пређемо на детаљнију анализу наведених односа, покушаћемо да укажемо на мјесто које у хипотаксичком подсистему могу да заузимају зависносложене реченице са условљеном синтаксичко-семантичком структуром, односно да у кратким цртама представимо основне критеријуме за њихово специфично издвајање међу осталим реченицама адвербијалнога типа.

1.1. Узимајући у обзир синтаксичко-семантичку структуру, зависносложене реченице могу да се подијеле на двије основне групе: (1) на оне чија структура није рашчлањива (*нерашчлањене*) и (2) на оне чија је структура рашчлањива (*рашчлањене*)¹.

¹ У датој класификацији ослањамо се прије свега на синтаксичка истраживања руских лингвиста, посебно на радове Н. С. Поспелова (1959; 1990), С. Ј. Крјучкова и Л. Ј. Максимова (1960; 1969; 1971), В. А. Белошапкове (1967; 1977: 216–233; 1989: 748–763), Г. А. Золотове (1973: 321–330), М. В. Љапон (1980: 467–

Нерашчлањене реченице у свом главном (управном) дијелу имају упоришну, односно управну (најчешће глаголску) ријеч (рус. *опорное слово*), која тражи своју обавезну синтаксичку допуну у другој – зависној – реченици, а та зависна реченица веже се само за ту ријеч (која обавезно тражи проширење, допуну, појашњење или конкретизацију свога значења) у главној реченици. Ријеч је, заправо, о допунским зависносложеним реченицама (в., поред осталог: КРЮЧКОВ, МАКСИМОВ 1960; ПЕТРОВИЋ 1999; МОСКОВЉЕВИЋ 2004; KORDIĆ 2008: 192–196; РУЖИЋ 2007; 2008; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 494–500), гдје структура главне реченице-клаузе диктира избор и структуру зависне реченице-клаузе, због чега се може говорити о облигаторној, предвидивој и очекиваној синтаксичкој вези комплетивнога типа, која се формално реализује билатералним (двосмјерним) корелативним (иако субординираним) односом управне (суперординиране) ријечи и формалносинтаксичких (асемантичких, функционално-синтаксичких) комплементних везника (комплементизатора) и њихових (анафоричких) аналога; уп., нпр., слједећу изричну реченицу са глаголима говорења у улози управне ријечи и синтаксичким везником-комплементизатором *да*:

Иван је РЕКАО / САОПШТИО / ОБЕЋАО да ће данас доћи на вријеме.

615) и Н. С. Валгине (1987: 400–446); од релативно новијих истраживања уп., поред осталог: ЛОМОВ, ГУСМАН ТИРАДО 1999; ЗАГНИТКО 2005. Треба додати да овакав (структурно-семантички) приступ, који узима у обзир критеријум нерашчлањивости / рашчлањивости (једночланости / двочланости – према терминологији Н. С. Поспелова, односно прирјечности / неприрјечности – према терминологији Г. А. Золотове, Н. С. Валгине и др. руских синтаксичара) зависносложених реченица, није био примјењиван у досадашњим српским (српскохрватским) граматикама; према нашим сазнањима шира примјена овог критеријума руске граматичке школе први пут се у србистици сусреће у новијим истраживањима Владиславе Ружић, која нерашчлањене реченичне структуре у српском језику веома детаљно обрађује као допунске реченице (в., прије свега, РУЖИЋ 2008; уп. такође: ПРАНJKOVIĆ 1984: 21–35; 1990; ПРАЊКОВИЋ 1986; ВАСИЋ 2003; РУЖИЋ 2007; 2010). Сличан приступ класификацији зависносложених реченица налазимо и у најновијој (нормативној) граматички српског језика (ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 492–520, напосе 494), гдје се дате реченице дијеле (према опсегу зависности клаузе од управног / главног / дијела реченице) на реченице уже зависности (које према дефиницији приближно одговарају нерашчлањеним реченицама) и реченице шире зависности (које приближно одговарају рашчлањеним реченицама). О другим синтаксичким приступима, у одређеној мјери комплементарним датим истраживањима сложених реченица, као што су прагматички, (формално)граматички, интерпретативни, семантички и интегративни приступи у српској синтакси, в., поред осталог: СИМИЋ 1976; ПОПОВИЋ 2003; ВАСИЋ 2004; VASIĆ 2007; СТАНОЈЧИЋ 2007.

За *рашчлањене* пак реченице карактеристично је да се њихова зависна клауза, по правилу, односи на читаву главну клаузу, при чему је синтаксичка веза међу њима факултативна, тј. главни дио реченице у овом случају, за разлику од главнога дијела код нерашчлањених реченица, може да се употреби и самостално, док се зависни дио одликује унилатералном (једносмјерном) облигаторном везом са главном реченицом. Веза између главног и зависног дијела ових реченица реализује се помоћу тзв. семантичких везника; они у овом случају једини имају организациону улогу, на основу које се одређује и адвербијално значење читаве реченице. Као илустрацију наведимо следећу просторну (мјесну) реченицу (са везничком рјечју *гдје* у клаузи и њеним корелатом *иу* у главној реченици):

ГДЕ су донедавно биле куће и уређена дворишта иуна живошта, ту су сада само нијеме рушевине обрасле шибљем и коровом.

1.1.1. С обзиром на карактер зависне везе рашчлањене реченице, које се одликују разноврсним адвербијалним значењима, можемо подијелити на два основна типа: (1) *корелативни* тип и (2) *дејтерминативни* тип².

Први (корелативни) тип представљају својеврсне односно-проширене (релативне) – припојене (прикључне или дометнуте), или пак уметнуте – реченице са односним замјеницама или замјеничким ријечима, које се као допуна (или као дио допуне) главној реченици – било као постпозитивне (што је чешћи случај), било као интерпозитивне (у случајевима када је главна реченица ослужњена полу-предикативном конструкцијом) – реализују факултативно и само по смислу (о реченицама датог типа в., поред осталог: KORDIĆ 1995; уп. такође: КОВАЧЕВИЋ 1988; РУЖИЋ 2007: 337–338; 2008: 63–64; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 500–505), нпр.:

Нашавши се у тешком положају између мајчиног бола, *КОМ није имао срца да се одујре*, и строгог прописа, *КОЛИ није смео да њовреди*, капетан је са првим официром брода смислио једну варку (И. Андрић); [Магдо, Магдице!] Први пут што је тако ослови, *ЗБОГ ЧЕГА Магди ноге њоклецнуше од радосији* (Б. Станковић); На среди ложи се, *ШТО се и њознаје њо разасујом луку у округу и њо недогорелим њоцрнелим угарцима* (И. Ћипико); Другога дана, задовољни, с дарованим пушкама о рамену, *ШТО је знак да их је господар међу своје њримио*, повратише се куму (И. Ћипико); Најпошље дође ишчекивани дан: *укрцаше се у силан брод с осталим свијетом, у КОЛИ се бјаше уселила, КАКО се њој чинило, цијела једна варош* (И. Ћипико); Све су очи на њему, прате га с надом, дирљив-

² Дати термини припадају В. А. Белошпалковој (1977: 221–224; 1989: 753–755).

вим повјерењем и љубављу, *КАКО га никад нико гледао није*, чак ни по-којна матер (Б. Ћопић. Башта слезове боје); (...) и ја ћу пасти „срамном смрћу од руке својих другова“, *КАКО ти лијепо стоји у нашој заклејви* (Б. Ћопић. Башта слезове боје); И Цвета је имала тада двоје деце и више их пазила но свога човека, *КАКО су комшинице говориле* (И. Ћипико); Џем је мислио живо и јасно, *КАКО мислимо само у часовима кад смо одвојени од једног боравишта а нисмо стигли на друго* (И. Андрић).

Унутар другог (детерминативног) типа разликују се *временске*, *ипротворне*, *поредбене*, *начинско-поредбене* (укључујући и реципрочне, као и за мјеру и степен) и *условљене* (узрочне, посљедичне, циљне, погодбене и допусне) реченице. Уп., нпр., нека од значења датог типа – временско, просторно, поредбено, начинско, условљено (погодбено, узрочно, намјерно, допусно) – у следећим реченицама:

Све ће се средити *КАДА / АКО се враћаш кући*; *ГДЕ ГОД би се нашао неки камен у пољу или шуми*, веровало се да је ту некада манастир био [који су Турци порушили, кад Лазара посекоше на Косову] (Д. Ћосић. Корени); Платићу ти више *НЕГО ШТО заслужујеш* (Д. Ћосић. Корени); Понекад би се нашалили *ТАКО ШТО би новајлији понудили да седне на Валдово мјесто*. Да сте само то видели! (М. Капор); Опасно је само *АКО залућимо у неки други крај* (М. Лалић); Не могу ја, добри човјече, оздравити, *ЈЕР ја нисам болестан* (И. Андрић); *КАКО је ти знала гробарка*, знала је и цела паланка (И. Секулић); Спремио сам се и ноћу пошао *да нађем некако Вучји њош* (М. Лалић); Ствар опште позната, *ИАКО о њој нико никад не говори* (И. Андрић).³

1.2. У нашим досадашњим, прелиминарним испитивањима (в., поред осталог: Войводић 2009а; Волводић 2009б; 2011а; 2011б) размотрене су полазне теоријско-методолошке основе дате проблематике, чију окосницу чине детерминисани каузално-импликативни односи, што је добрим дијелом било поткрепљено и одговарајућим, конкретним језичким материјалом и прецизнијом семантичко-синтаксичком анализом зависносложених реченица са условљеном структуром. Овом приликом настојаћемо да раније презентоване главне поставке изложимо у што сажетијој форми, првенствено са становишта импликативних односа клаузе и главне реченице, као и да се посебно осврнемо на поједине аспекте који, према нашем мишљењу, заслужују додатну пажњу и разјашњење. Ту првенствено мислимо на неке од односа хипотетичке модалности условних (погодбених) реченица, а дијелом и на инваријантна значења конце-

³ С обзиром на то да је највећи дио датог типа рашчлањених реченица предмет овога рада и да ће оне у даљем тексту бити шире представљене одговарајућим примјерима, овдје ћемо се задовољити наведеним њиховим кратким прегледом.

сивних реченица, као и на одређене детаље везане за разликовање намјерних и изричних реченица.

Термин *импликација*⁴ (лат. *implicatio* – сплет, спој, веза; *implicare* – заплести, припојити/припајати; *implico* – припајам) обично се интерпретира као логичка операција (поступак) која помоћу логичке везе (копуле) од два суда-исказа образује један сложен суд-исказ. Импликација сама по себи не означава ни условну ни каузалну (у ужем смислу) ни било коју другу семантичку везу; њено значење своди се на зависност истиносног значења сложеног суда-исказа од истиносног значења његових компоненти.⁵ Каузална импликација (у ужем смислу) тек приближно изражава узрочне везе које се запајају у логичком суду, јер се у њој не одражава поставка или податак да консеквент нужно слиједи, односно произилази из антецедента, што значи да се не узима у обзир повезаност исказа по смислу, као, нпр., повезаност узрока и радње или временска повезаност (редослијед догађаја). У логици се сматра да се садржај (семантика) имплицативне везе оптимално изражава сложеном реченицом са везником *ако* (зависносложеном реченицом са условном клаузом). Међутим, у лингвистичкој литератури се често износе мишљења да се имплицативна веза не подудара у потпуности са прототипичним условним односима, који поред семантичких садрже и формалносинтаксичка обиљежја, што, заправо, значи да језичке конструкције не одговарају логичко-имплицативним поступцима, без обзира на то што се оне с њима дјелимично саодnose (ХРАКОВСКИЙ 1996а: 176, 181–182; ХААГ 2004: 15).⁶

⁴ Дати термин овдје нећемо употребљавати са аспекта асертивности (истинитости или лажности) исказа (материјална импликација), већ с обзиром на однос антецедента (узрока-основе) и консеквента (резултата-последнице) по смислу (формална импликација).

⁵ Са становишта семантике имплицативна веза обухвата читав комплекс условљених односа – узрочне, посљедичне, условне, циљне и допусне односе. Импликација нема једнообразан структурни израз у језику, јер може да буде представљена различитим граматичким конструкцијама – како зависносложеним тако и независносложеним и асиндетским.

⁶ Да би разграничио логички поступак импликације и изражавање језичких односа, П. Грајс је увео појам *комуникативних импликација* – прагматичких односа који одражавају комуникативну оријентацију адресанта. Комуникативна импликација мора да буде изводљива јер ако се постојање импликације постиже интуитивно, односно ако не може да буде логички изведено, онда је таква импликација (ако она уопште постоји) конвенционална, а не комуникативна. Стога, да би се импликација могла извести, неопходно је да се учесници комуникације

1.2.1. Категорија *условљености*, као каузална језичка детерминисаност (која се заснива на јединственој предикативној семантичко-синтаксичкој цјелини са „затвореном“ асиметричном, обавезном бистуативном структуром, тј. структуром која се састоји од *антицеденција* и *консеквенција* / „условљавајуће“ и „условљене“ микроситуације/, међусобно повезаних смисаоно, односно на основу семантичке координације), на синтаксичком се плану може реализовати на више начина, односно у оквиру различитих реченичних модела, и то како помоћу (а) *ипротивних* реченица, гдје посебну улогу имају адвербијални односи изражени предлошко-падежним (именичким) и инфинитивним конструкцијама, као и појединим прилозима (нпр.: *грешиши због умора, скамениши се од стјраха, сакриши се у случају најада, ради сузбијања криминала, буре за вино, ѿћи ѿгледаши, доћи ѿмоћи, ѿкушаши се дићи, за инати, у заносу, нейромишљено, намјерно* и сл.), тако и у оквиру (б) *независносложених* и (в) *асиндејских* реченица, гдје основну улогу у одређивању протазе и аподозе, односно у „читању“ имплицитних хипотаксичких (узрочно-последичних и изведених из њих) значења има паратаксички поредак њихових предикативних дијелова и интонација, а понекад и шири контекст. Као илустрацију навешћемо сљедеће примјере:

[просте реченице]

И сви ће вас омрзнати *ЗБОГ* имена мојега (*Нови завјет* 20003: Мк. 3, 19);

Постидео се *ЗБОГ* очевог *ипрекора, ојанака* и *гуња* (Д. Ћосић. Корени);

(адресант и адресат) на подједнак начин и под истим условима придржавају одређених правила (постулата), а посебно презумпције очувања *ипринципа кооперације*, чија реализација подразумева да комуникативни допринос сваког од учесника мора да буде (у свим фазама комуникативног процеса) у складу са претходно (заједнички) прихваћеним циљем комуникације (Грајс 1985: 220–227). Пошто истинитост комуникативног импликаата није неопходна за истинитост онога што се говори (оно што се говори може да буде истинито, док оно што се имплицира може да буде лажно), импликатура се не генерише оним што се говори, већ самим изговарањем, или пак начином на који се то говори. Детектовање, односно утврђивање броја комуникативних импликатура представља, заправо, утврђивање оних компоненти смисла чије се постојање мора претпоставити да би се очувала презумпција поштовања принципа кооперације (Грајс 1985: 237); уп., поред осталог: Арутюнова 1976: 21–38; Демњанков 1980; 1982; Арутюнова, Падучева 1985; Маслова 2010: 99–111. О принципима и постулатима уграђеним у изражавање језичких односа на нивоу реченице-исказа са специфичног семантичког становишта у доброј мјери комплементарног представљеном логичком импликативном моделу в. АПРЕСЈАН 1995: 8–101, 598–628, гдје су изложени и разрађени основни принципи познатог теоријско-лингвистичког модела «Смисао ⇔Текст».

По обичају и РАДИ севаја поклонише ми асуру на којој су лежали (И. Андрић); Нека кукавице дрхте и бледе *од сѝраха* (Р. Домановић); Познао сам добродушно, мило старчево лице *УПРКОС* дугој *бради* и светачкој *йойковици* коју му је додао сликар (Б. Попић. Башта слезове боје); [Јеврејин је изузетан пријатељ]; он може човеку да буде одан *УПРКОС* свим *йроменама* и *смейњама* (И. Секулић); Тад је основано Специјално *ВИЈЕЋЕ ЗА НАДЗОР* и *сузбијање* злоупотребе Athanatika (В. Десница); *ПОКУШАЈТЕ* сам[и] *скицирајти* сумаран нацрт правилника о дистрибуцији! (В. Десница); *ЗАНИМЉИВО* би било *исѝиѝајти* њену историју, *уѝврдѝти* њене прве помоле у животу умјетности (В. Десница).

[независносложене реченице]

(...) Нити се ужиже свјетиљка и меће под суд него на свијећњак, те свијетли свима који су у кући (*Нови завјет* 20003: Мт. 5, 15) – посљедична реченица ‘свјетиљка се ужиже и меће на свијећњак, због чега она свијетли свима’; Хоћу кућу да купим и у својој кући да живим (Д. Ћосић. Корени) – намјерна посљедична реченица ‘хоћу кућу да купим да би у њој живео’).

[асиндетске реченице]

А тада било је касно: он је већ био у одреду (Д. Ћосић. Далеко је сунце) – ‘било је касно, јер је он већ био у одреду’; Уранио, зору преварио (И. Андрић) – ‘уранио (си), тако да/захваљујући чему си зору преварио’).

1.2.2. Без обзира на то што се наведени адвербијални односи могу реализовати на више начина, тј. у оквиру различитих реченичних структура, ипак „опште“ каузално значење, односно категорија условљености у свом најрепрезентативнијем изразу може да се веже (и формално и суштински) само за зависносложене реченице са условљеном структуром, а најужи центар те категорије – за узрочне зависносложене реченице, јер оне увијек, на оптималан начин, реализују генеративно детерминисане односе двију ситуација, и то тако да једна ситуација (узрок) као нужан и темпорално антериоран (пред)услов ствара (изазива) другу ситуацију (посљедицу), усљед чега се помоћу (узрочних) везника или везничких израза (као што су: *јер, због њога иѝио, будући да* и др.) образује јединствена предикативна синтаксичко-семантичка цјелина са асиметричном, биситуативном структуром.⁷

⁷ Каузални (условљени) односи проучавани су у више наврата са различитих аспеката, о чему свједочи низ објављених истраживања из дате проблематике (в., слѣдеће – сасвим селективно издвојене – радове: Musić 1898; 1932; Ивић 1954; Грицкат 1957; 1975: 124–224; Гортан-Премк 1964; Холодович 1969; Назикова 1974; Prosoli 1975; 1978; Radovanović 1978: 65–128; Běličová-Křižková 1979; Běličová 1984–1985; Стевановић 1979: 845–850, 890–915; Ляпон 1980: 562–602;

Помоћу датих сложених реченица са адвербијално-детерминативном предикацијом – узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, допусних – општекаузални односи као дио објективне стварности налазе свој пуни израз представљајући притом „нуклеус“ функционално-семантичке категорије у чијој основи је „наткатегоријално“ значење условљености засновано на специфичном каузалном синтаксичко-семантичком саодносу клаузе и главне реченице.⁸

У узрочним, намјерним, условним и допусним зависносложеним реченицама функцију носиоца обиљежја довољне или адекватне детерминисаности (заснованости, условљености) врши (зависна) клауза, с напоменом да је у клаузи допусних реченица наведено обиљежје представљено негативно јер се код концесивних односа

Латышева 1982; Ivić 1983; Katičić 1984–1985; 1986: 245–303; Милошевић 1984–1985; 1985; 1986а; 1986б; Кравар 1985; Метс 1985: 246–282; Теремова 1985; Станковић 1985; 1987; Вендлер 1986; Половина 1986; Topolińska 1986; Kovačević 1988а; 1988б; Пипер 1988; 1998; Volvodić 1988–1989; Ширяев 1991; Подлесская 1995; Podlesskaja 1997; Евтюхин 1996; 1997; Miklić 1996; Онипенко 1996; Храковский 1996а; 1996б; 1998а; 1998б; 2004; Barić, Lončarić i dr. 1997: 495–515; Кликовац 1997; Ковачевић 1990; 1998: 83–192; Гусман Тирадо 1998; 2001; Bugarski 1999; Vasić 2000; Всеволодова 2000: 89–96; Kor Čnanine 2001; Voitenkova–Kor Čnanine 2001; Kor Šain 2001а; 2001б; Хааг 2004; Пипер. Антонић и др. 2005: 786–829; Степанов 2005; Апресян 2006; Павловић 2006; 2007а; 2007б; 2008; 2009: 239–340; Скобликова 2006: 87–103; Dancygier, Trnavas 2007; Звекић-Душановић 2007; Милинковић 2007; Васић 2008; Всеволодова, Яшченко 2008; Vukojević 2008; Савић 2008; Алексанова 2008; 2009; Бакулев 2009; Григорьян 2009; Кубурић-Маџура 2010; Радочић 2010; Алановић 2011; 2014; Урысон 2001; Fortuin 2011; Nazalević Čučević, Cvitanušić Tivico 2012; Танасић 2012; Богданова 2014; шири преглед литературе о овом и сличним питањима в., поред осталог, у: Волводић 2007в; 2009б; 2010б; 2011а; 2011б.

⁸ Синтаксичка истраживања детерминисаних односа показују да и реченице са другом врстом адвербијалне (нарочито временске) семантике функционишу на сличан начин као и реченице са условљеном структуром. Та сличност испољава се и у томе што дате реченице, без обзира на своју различиту онтолошку (узрочну, узрочно-условну и сл. vs. временску) вриједност која се формално изражава помоћу различитих (сопствених) лексичко-синтаксичких средстава са адвербијалном семантиком, могу да буду међусобно синонимичне (еквивалентне), а у ријетким случајевима и (готово) хомонимичне (уп., нпр.: Милошевић 1984–1985; Антонић 2001; Волводић 2007в; 2009б; 2010г; Антонић 2013; Танасић 2013). Разлог наведене могућности међусобне еквивалентности узрочних (као и осталих условљених) и временских односа треба вјероватно тражити у чињеници да се узрочни односи могу изводити из временских (али не и обрнуто, јер узрочни односи по природи ствари садрже временску компоненту, тј. временски интервал између узрока и посљедице који чине нераздвојно – узрочно-посљедично – јединство).

значење детерминисаности, односно условљености увијек налази у интерактивном односу са адверзативним значењем (значењем супротности).

У посљедичним реченицама, за разлику од свих осталих реченица са условљеном синтаксичко-семантичком структуром, улогу носиоца обиљежја довољне детерминисаности има главни дио реченице.

Модална обиљежја двају структурних дијелова датих сложених реченица могу, али и не морају да зависе једно од другог. Тако, на примјер, код узрочних, допусних, намјерних и посљедичних такве зависности нема, док је код реченица са условним (погодбеним) односима модалност главног дијела (реченице) предодређена модалношћу зависне клаузе (реченице), што ће нама овдје послужити и као један од разлога да о тим модалним односима кажемо и нешто више.

2. ТИПОЛОГИЈА УСЛОВЉЕНИХ (КАУЗАЛНО-ИМПЛИКАТИВНИХ) ОДНОСА. Ако бисмо жељели да споменути саоднос двију ситуација од којих се једна налази у зависном положају у односу према другој изразимо у виду својеврсних полипредикативних конструкција чије су компоненте међусобно повезане логичким односом импликативнога типа, онда то можемо, на примјер, представити сљедећом општом формулом (формализацијом каузалних односа):

$$P \leftarrow / \Rightarrow Q,$$

гдје P означава узрок или радњу-ситуацију у клаузи или главној реченици, Q – радњу-ситуацију или узрок у главној реченици или клаузи, а знакови \leftarrow и \Rightarrow – импликацију (диференцијалну реализацију) саодноса између P и Q .

Овакву категоријалну семантику могу да реализују поједини типови биситуативно-асиметричних реченица, који се у даљем тексту презентују као варијантне експликације категорије условљености. Другим ријечима, овдје ћемо као илустрацију датих варијантних значења навести примјере „чистих“, диференцираних условљених односа, тј. пет основних типова зависносложених реченица са условљеном структуром (уз кратку пропратну дефиницију сваког од њих, као и најчешће везничке ријечи-детерминаторе, чија конститутивно-организациона улога има пресудан утицај на формирање и одређивање адвербијалног значења читаве реченице), а такође и неке од њихових синкретичких варијанти.

2.1. КАУЗАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *каузалним* (*узрочним*) зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и

главне реченице може представити на слједећи начин: $P \Rightarrow Q$, из чега се интерпретацијом закључује да се ‘објективна ситуација (Q) реализује усљед ситуације-узрока (P), односно да је ситуација (Q) условљена ситуацијом-узроком (P)’, тј. ‘ситуација (P) изазива ситуацију (Q)’.

Клаузе ових реченица најчешће се уводе везницима и везничким скуповима: *јер, ишћо, њошћо, сћога, како, зашћо ишћо, због шћога ишћо, усљед/услед шћога ишћо, као резултат шћога ишћо, из разлога ишћо, шћим више ишћо, захваљујући шћога ишћо, будући да, с обзиром на шћо да*. Уп.:

Немци га стрелјали четрес прве као таоца (Q), *ЗАТО ШТО* му је унук *ошћишао* у *шћаршћизане* (P) (Д. Ћосић. Далеко је сунце).

Категоријална семантика каузалне или узрочне реченице јесте, дакле, ‘упућивање у зависној реченици (клаузи) на узрок, повод или логичку заснованост (без обиљежја хипотетичности) вршења радње у главној реченици’.⁹ Илуструјмо то и слједећим примјерима:

Можда би боље било казати да је такав био, *ЈЕР* и он је већ *шћрилично ошћарео* и *ошћежао* (И. Андрић); Они теже да се упознају, *ЈЕР* им разлике не *сметшћају* (М. Павић); Обично се не купају, *ЈЕР* мисле да *чистшћошћа шћела није важна* (М. Новаковић); *А БУДУЋИ ДА* женик *одошћни*, задрје-маше све, и поспаше (*Нови завјешћ* 2003: Мт. 25, 5); *И ПОШТО* ни за једног од њих не знашћ да ли је *шћо*, али *исћо шћако ниси сигуран да није*, сваки од њих може то бити (И. Андрић); И послје тога хошћаше Исус по Галилеји: *ЈЕР шћо Јудеји не хшћједе да ходи*, *ПОШТО шћражашћу Јудејци да га убију* (*Нови завјешћ* 2003: Јн. 7, 1); *КАКО* се *госшћошћа ашћошћкарка баиш озбишћно узбудила*, сва господа стадоше да је умирују (И. Секулић); Али *КАКО* је *увек живео скромно и умерено*, може још потрајати (И. Секулић).

У каузалним реченицама, као што можемо видјети и из наведених примјера, садржај зависног дијела (клаузе) има улогу аргумента, тј. мотивационог фактора у односу на садржај главног дијела који саопштава о посљедици. Исто тако, основна модална карактеристика главног дијела увијек је самостална, с обзиром на то да не зависи од

⁹ Иако категорија узрока (каузалности у ужем смислу) има више семантичких подтипова, као што су *ефекшћор*, *мошћив* (*сшћимулашћор*), *критшћеријум* (*логичка заснованосћ*), *разлог*, *шћовод* и сл. (више о томе в., поред осталог, КОВАШЕВИЋ 1988а; уп. такође: RADOVANOVIĆ 1978: 65–128; BUGARSKI 1999; СТЕПАНОВ 2005), ми смо се у нашем разматрању овом приликом ограничили (због уже тематски постављеног циља испитивања) на анализу опште категоријалне семантике узрочности (узрочних реченица) не улазећи подробније у могуће варијанте начина њене експликације и типолошке диференцијације.

модалне карактеристике клаузе, која у датом случају не може да буде хипотетички оријентисана, јер је њен садржај реална чињеница која одговара стварности. Информација у таквим реченицама увијек је једнозначна, што значи да се из њих не може добити ни извести информација о другој ситуацији која је по природи ствари повезана са датом, експлицираном ситуацијом, чиме се узрочне реченице разликују од условних (Ляпон 1980: 576).

2.2. КОНСЕКУТИВНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *консекутивним* (*јосљедичним*) зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и главне реченице може представити као $P \Leftarrow Q$ или $Q \Rightarrow P$, што се интерпретира на сљедећи начин: ‘ситуација (Q) служи као узрок или повод за реализацију објективне ситуације (P), тј. ситуација-узрок (Q) генерише ситуацију-посљедицу (P)’.

Зависна посљедична клауза најчешће се уводи позиционо специјализованим везником *да* (рјеђе *како* и *ије*), односно везничим спојем *иако да*. Уп.:

Сунце [је] [‘тако’] припекло (Q) *да мозак ѝроври* (P) [, од силне запаре чисто осећам вртоглавицу] (P. Домановић).

Захваљујући наведеним везницима, посљедична клауза, за разлику од других типова условљених реченица, увијек заузима пост-позитиван положај у односу на главну клаузу, гдје се врло често налазе прилози *иако* или *иолико*, односно замјенице *иакав* или *иолики*, које ступају у корелативни однос са везником *да*. То истовремено значи да радња у клаузи не може да временски претходи радњи у управној (главној) реченици. Другим ријечима, временски план клаузе зависи од временског плана главне реченице и то тако што се линеарним сужавањем временске димензије у ретроспективно-проспективном смјеру у главној реченици сужава и временска димензија у клаузи. Наиме, употреба прошлог времена у главној реченици може да условљава употребу било којег времена у клаузи, употреба садашњег времена у главној реченици – употребу садашњег и будућег у клаузи, а употреба будућег у главној – само употребу будућег у клаузи. Поред тога, посљедична клауза указује и на начин на који се врши радња у главној реченици, укључујући и мјеру, односно степен (интензитет) вршења радње, што значи да посљедичне реченице врше и одредбену (а не допунску) функцију (уп., поред осталог: СТЕВАНОВИЋ 1979: 898–902; Ляпон 1980: 594, 597; PIPER 1983: 105–106; ПИПЕР 1988: 64; 70–73; КАТИЋИЋ 1986: 263–269; КОВАЧЕВИЋ 1988a: 41–43, 234–235; КОВАЧЕВИЋ 1998: 110–122; BARIĆ,

LONČARIĆ i dr. 1997: 501–502; VUKOJEVIĆ 2008: 94–106, 232–241; НИКОЛИЋ 2011а: 474–476; 2011б: 116–120). Уп. слjedeће примјере:

То га је изазивало и заводио *да је њосијао све несирљивији и безобзирнији* (И. Андрић); Неправда је до неба *да јадно сиворење, као ја шћо сам, изнемогло и без наде, може и мора да уништи њу љејоју и њакву снагу* (М. Лалић); И то куцање беше *тако* лако, тихо, *да Софки срце сјаде од узбуђења њри њомисли да је њо он* (Б. Станковић); Жали себе *тако* потпуно *да не уме ни да њлаче* (Д. Ћосић. Корени); (...) и онда би читава наша гомила праснула у *такав* пригушен смијех *да је дежурни насјавник само љушћие шћијао* (Б. Ћопић. Магареће године); Напослетку се накупи *толико* света *да се закрчи улица и сваки саобраћај* (Р. Домановић); *Толико* се трже *да јој се коса ѡросу њо врају* (М. Ускоковић); Фудбал је омиљена тема кафанских разговора, *толико да чак и њошћу баца у засенак* (КЛАЈН 2006).

Начинске и поредебене реченице понекад је тешко разлучити од посљедичних. Уп.:

Истањи се и поцепа једно место на танким папучама или неком комаду рубља, *тако да цела сјвар није више ни за шћо, ни за ношење ни за бацање* (И. Андрић); Послије бакљаде, на вечери, сваки је учесник прилагао понешто од своје вечере у Бајин тањир *тако да се ѡред слављеником сјварала чјјава гомила од хљеба, мяса, кромјира и свега осјалог* (Б. Ћопић. Магареће године); Обесили су га [портрет] *тако* [‘на такав начин’] *да су га у сваком ѡренујку могли видејти из њосјеље* (М. Капор).

Ипак, у писаној ријечи реченице сличнога типа могуће је релативно добро диференцирати – стављањем зареза испред везничког израза *ѡако да* у посљедичним реченицама, што у говорној ријечи није увијек могуће постићи помоћу одговарајуће паузе.

Треба додати да се посљедичне клаузе, за разлику од осталих клауза условљенога типа, одликују најслабије израженом субординацијом (зависношћу), прије свега због тога што структура главне реченице, по правилу, не наглашава облигаторни карактер клаузе. Управо због тога клаузе са посљедичним значењем (посебно са везничким спојем *ѡако да*) често представљају само додатни коментар (закључак), што формално подсећа на припојене (њима еквивалентне) конструкције-реченице, односно на закључне реченице, као подврсту напоредних (независносложених) саставних реченица, због чега се могу назвати и „псеудопосљедичним“ или „псеудозакључним“, па и „привидно“ зависним (уп. СТАНОЉЧИЋ, ПОПОВИЋ 2000: 328; КЛАЈН 2006: 269; уп. такође: КОВАЧЕВИЋ 1998: 115–116; VUKOJEVIĆ 2008: 218–219). Уп.:

И сабра се око њега народ многи, *ТАКО ДА ЈЕ МОРАО УЋИ У ЛАЋУ И СЈЕСИИ*; *а народ сав сѣајаше на обали (Нови завјет 20003: Мт. 13, 2)*; Он се одједном сав измени, као да се нечег присетио, замисли се и уозбиљи, оба ока за тренутак склопи, *ТАКО ДА МУ СЕ ЛИЦЕ ОДУЖИ И ИЗМЕНИ ИЗРАЗ*, *нагне се учѣиво ка молиоцима, уѣањи глас (И. Андрић)*; И све би је јаче грлио, *ТАКО ДА СЕ СОФКА И САДА СЕЋА ЊЕГОВЕ СКОРО ИЗБРИЈАНЕ БРАДЕ* [, која би је тада почела по лицу да гребе] (Б. Станковић); У њеној одећи било је нечег нелогичног, *ТАКО ДА НИКАКО НИЈЕ МОГАО ДА ЈОЈ ОДРЕДИ ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ И ПОРЕКЛО (М. Капор)*.

Сличне овим реченицама су и релативно-последичне реченице са деклинабилним релативизаторима (заправо просентенцијализаторима јер се односе на читаву реченицу као свој антецедент) корелативнога типа *због чега, услед чега, без чега, од чега, ради чега* и сл. помоћу којих се посебно „маркира“ (наглашава) узрок због којег се и појавила последица (о разликовању датих и с њима готово синонимских последичних реченица претходнога, прије свега „псеудопоследичног“ типа, с којима се оне могу међусобно замјењивати, уп., поред осталог, ВУКОЈЕВИЋ 2008: 385–388; уп. такође KORDIĆ 1995: 148–153), нпр.:

То је оно његово, Авдагино, непознато, *ЗБОГ ЧЕГА људи ћуѣе и одмахују руком (М. Селимовић. Тврђава)*; [Чај] надражује и центар за крвоток, *УСЛЕД ЧЕГА ЈЕ СРЧАНИ РАД ЫРАВИЛНИЈИ, ЈАЧИ И БОЉИ (Зелени чај: Википедија)*.

Уп. такође трансформисану (последично обликовану) варијанту последње реченице:

[Чај] надражује и центар за крвоток, *ТАКО ДА ЈЕ СРЧАНИ РАД ЫРАВИЛНИЈИ, ЈАЧИ И БОЉИ*.

Категоријална семантика консекутивне или последичне реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на објективну или објективно претпостављену (без обиљежја хипотетичности) радњу (последичу, резултат, закључак) изазвану узроком у главној реченици’. Према томе, овдје је однос супротан односу који се реализује у узрочним реченицама, гдје се у клаузи исказује узрок, а у главној реченици – последица.

2.3. ФИНАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *финалним (намјерним, циљним)* зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и главне реченице може формално представити као и код консекутивних реченица, тј. $P \leftarrow Q$ или $Q \Rightarrow P$, што се у датом случају интерпретира на следећи начин: ‘ситуација (Q) служи као основа за реализацију хипотетичке ситуације (P)’, тј. ‘ситуација–

узрок (Q) ствара повољне услове за реализацију претпостављене ситуације–циља (P)’. Уп.:

Да би се колико-толико заштитио од њуча, свађа и ружних ноћних њризора (P), фра Петар је изабрао један забачен кут простране ћелије (Q) (И. Андрић).

Категоријална семантика финалне или намјерне (циљне) реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на хипотетичку намјеру или циљ, односно сврху ради које се врши радња у главној реченици’.

Дате реченице најчешће се уводе везницима: *да, да би, не би ли, како, нека, ради (штога да/да би)*.¹⁰ Уп.:

Лопов не долази за друго него *да украде и закоље и ујројаси*. Ја дођох *да животи имају и да га имају у изобиљу* (Нови завјети 2003: Јн. 10, 10); И Карађоз је остајао и даље на свом месту, *да ујравља Проклејом авлијом на свој начин* (И. Андрић); Долази му [‘пада му на памет’] *да замоли да га ѡремеси у другу ћелију* (Д. Ћосић. Корени); Тада отидоше фарисеји и на вијећању се договорише *КАКО БИ га ухваиши у ријечи* (Нови завјети 2003: Мт. 22, 15); Укочено је гледао у постељу, *КАКО НЕ БИ ѡромашио час кад ће Милан дићи руке* – тако је веровао старац – или још једаред отворити очи и нешто казати оцу (И. Секулић); *НЕ БИ ЛИ и они ѡрихвасиши*, он запева сам, из свег гласа (Д. Ћосић. Корени); [И мотра-ху на њега]; и послаше уходе, [који се претвараху да су праведни], *НЕ БИ ЛИ га ухваиши у ријечи, ѡе да БИ га ѡредали начелствиу и власиши намјесниковој* (Нови завјети 2003: Лк. 20, 20); *Пожурио је да се изравна са мном, КАКО НЕ БИ ѡројусиши ниједну моју ријеч* (М. Селимовић. Дервиш и смрт); *Нешио је чалабркноу, ТОЛИКО да јаму завали* (И. Ћипико);

¹⁰ Уз намјерне реченице можемо додати и (једну) кратку напомену о слабој диференцираности везника *ради*, који се у српским (српскохрватским) грамати-кама најчешће дефинише као намјерни везник у простим реченицама (в., нпр.: ВРАБЕС, НРАСТЕ i др. 1965: 209–210; СТЕВАНОВИЋ 1979: 845; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 803–806; више о томе в. СТЕВАНОВИЋ 1939, гдје се овај везник пореди са везником *због*; в. такође Радолчић 2010: 146–151). У другим словенским језицима овај везник може да има друго значење, као, на примјер, у руском, гдје се он више осјећа као узрочни везник (чиме се одликује и разговорни српски језик), што налази свој одраз и у граматицама, гдје се дефинише као узрочни како у простим тако и у зависносложеним, а понекад и као узрочни везник с пропратним циљним значењем у сложеним реченицама (Ляпон 1980: 584–585); уп.: По обичају и *РАДИ севаја* поклонисе ми асуру на којој су лежали (Андрић) // Согласно обичају и *ЖЕЛАЯ СДЕЛАТЬ доброе дело*, они подарили мне циновку, на которой лежали (И. Андрић); Свратио је у нашу радњу *РАДИ* неких *даровница* школама и библиотекама (М. Селимовић. Тврђава) // Он зашел в нашу писарскую, *ЧТОБ СДЕЛАТЬ дарственные записи* в пользу школ и библиотек (М. Селимович. Крепость); Као да нема ни света *ЗБОГ* ког вреди гледати, ходати и дисати (Андрић) // Будто не осталось и людей, *РАДИ* которых стоит смотреть, ходить, дышать (И. Андрић).

Ово нам је потребно РАДИ ТОГА ДА БИ МОГЛИ ОДРЕЂЕНИЈЕ ОБРАЗЛОЖИТИ своје мишљење у вези молбе за њомиловање коју је поднео отац осуђеног Пекића (Полиџика, 27. 7. 2001).

2.3.1. Овдје би ваљало скренути пажњу на сличност намјерних реченица са изричним реченицама у српском језику, посебно у погледу односа клаузе према главној реченици, као и потребе да се та два типа зависноложених реченица што јасније диференцирају. То је неопходно, поред осталог, и стога што поједини лингвисти, као, нпр. Михаило Стевановић (1979: 845), намјерне (циљне, финалне) реченице, за разлику од већине аутора српских/српскохрватских граматика, не посматрају чак ни као адвербијалне (одредбене), већ као допуне управног глагола, тј. као објекатске реченице, којима припадају и изричне реченице.

Овом недовољном разграничењу намјерних и изричних реченица у српском језику посебно доприноси функционално-семантичка недиференцираност везника *да*, који је у широкој употреби како у структурно нерашчлањивим изричним реченицама, гдје се он чврсто веже за једну (по правилу, лексички непотпуну, а синтаксичко-семантички несамосталну) упоришно-управну ријеч (представљену најчешће глаголима говорења, хтијења, као и модалним глаголима и именским ријечима чије значење тражи допуну зависном реченицом) у главној клаузи (нпр. *Толико њуџа [му је] РЕКАО ДА ће му глуџаци и лакџаши заузети место*, Д. Ћосић. Корени; Сјећање на њу замјењује скривену МИСАО *ДА је све могло биџи друкчије*, М. Селимовић. Дервиш и смрт; (...) *сад се већ НАДА ДА ће саставиџи до новог жиџа*, М. Лалић; Он НЕ ЖЕЛИ *ДА га [повјерење] изгуби*, М. Лалић), тако и у структурно рашчлањивим намјерним реченицама, гдје се веже за читаву главну клаузу (нпр. Аџим [га је] ДОВЕО ЊЕМУ *ДА га уџише у џрви разред*, Д. Ћосић. Корени).

Више свјетла на синтаксичко-семантичку улогу овога везника може да баци њено сагледавање кроз призму функционисања везничких еквивалената у другим словенским језицима, посебно у онима у којима је разграничење изричних и намјерних реченица извршено помоћу формалнојезичких средстава – различитих везника и везничких израза. Таква диференцијација изричних и намјерних реченица (са аспекта употребе глаголских времена у зависној клаузи сложених реченица) била је својевремено проведена на материјалу српског и руског језика (Станковић 1985).

У србистици је на овај проблем посебно скренула пажњу Милка Ивић још почетком 70-их година претходнога вијека (Ивић 1970

и Ивич 1971); в. такође и раније изнесене ставове о томе код А. Белића (1998: 248–249, 291–293). Наравно, тема (а посебно њени поједини сегменти) актуелизована је и у каснијим лингвистичким испитивањима како дијахроним (в., нпр., Грковић 2004) тако и синхроним (в., поред осталог: Таназић 1990; Војводић 2005; 2008: 361–367; Радочић 2010: 144–146). У вези с тиме треба такође истаћи да и Владислава Ружић (посебно у монографији, гдје су детаљно разрађене и описане допунске реченице у српском језику) подвлачи како и објекатска допунска клауза нерашчлањиве сложене реченице може да у посебним контекстуалним околностима реализује одређену каузално детерминисану семантику – циљ, узрок и сл. (Ружић 2008: 60–62).

2.4. КОНДИЦИОНАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *кондиционалним (условним, њогодбеним)* зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и главне реченице може представити као узајамни однос: $P \Leftrightarrow Q$, што се интерпретира на сљедећи начин: ‘ситуација (Q) се реализује / не реализује само у случају да се реализује / не реализује хипотетичка ситуација-услов (P), односно ситуација (Q) је условљена ситуацијом (P) и обрнуто’; уп.:

Ако налете на нас (P), њуцамо (Q) (Д. Ћосић. Далеко је сунце).

Уп. такође имплицитну (супротну, тј. негативно оријентисану) семантику датог услова (погодбе): ‘ако не налете на нас, не пуцамо’.

Категоријална семантика кондиционалне или условне (погодбене) реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на хипотетички услов-узрок (*реалну, евентуалну, иреалну и њошеницијалну* погодбу) од којег зависи реализација садржаја у главној реченици’.¹¹

Клаузе датих реченица најчешће се уводе везницима, односно везничким изразима: *ако, уколико, да, кад* (бих, би, бисмо, бисте), *ли, у случају да/ако, чак/све и да/ако*. Нпр.:

¹¹ Додајмо да контрастивно-аналитичка испитивања употребе глаголских облика помоћу којих се реализују наведени типови хипотетичке модалности (условљености) омогућују да се проведе и типолошка диференцијација међу словенским језицима, која се огледа у томе што сјевернословенски (источни и западни) језици, за разлику од јужнословенских, не разликују реалну од евентуалне условљености, јер немају формална (граматичка) средства за разграничење датих типова хипотетичке модалности. Треба истаћи да је и инвентар средстава за изражавање наведених типова модалних хипотетичких односа у јужнословенским језицима далеко богатији него у сјевернословенским језицима (в., поред осталог: Војводић 2007а; 2007б).

[Ја сам врата]; АКО ко уђе кроза ме спашће се, и ући ће и изићи ће, и пашу ће наћи (*Нови завјей* 2003: Јн. 10, 9); [Док чувар говори, ја закључујем:] АКО је *џо шџо ми он казује сџвар мудросџи, искусџва или начџианосџи*, онда то не заслужује пажњу (М. Павић); (...) може му се рећи, УКОЛИКО је *баи џоџребиџо* (...) (В. Десница); У СЛУЧАЈУ да кандидатџи имају једнак број гласова, прелази се на тајно гласање (...). (*Оснивање кровне организације* 2010; Интернет); [Онда рече Марта Исусу]: Господе, *да си џи био овдје*, не би умро брат мој (*Нови завјей* 2003: Јн. 11, 21); (...) не може се град сакрити *КАД на гори сџоји* (*Нови завјей* 2003: Мт. 5, 14); [Одговори Исус и рече јој]: *КАД БИ џи знала дар Божији, и ко је џај који џи говори: дај ми да џијем*, ти би тражила од њега и дао би ти воду живу (*Нови завјей* 2003: Јн. 4, 10); [условно-допусне реченице] *Чак и АКО живи џроџив оџиџиџ ирџвила и АКО намерно изазива оне који их џоџију*, он је још увек део целине (М. Поповић).

2.4.1. Организацију, структуру и функционисање условних реченица одређује тијесна повезаност граматике (у првом реду синтаксе) и лексике. Та повезаност се може формулисати (нпр. у кондиционалним реченицама) на следећи начин: „Кондиционалност се у простој, као уосталом и у зависној реченици остварује као сложена веза лексичких и граматичких значења у протази и аподози, при чему се тежиште у изражавању кондиционалности може разликовати од једног до другог типа кондиционалности, или од једног до другог појединачног случаја реализације тог категоријалног значења“ (ПИПЕР 1998: 48). У функционисању наведених реченица посебно значајну улогу имају видско-временски односи који се као хронолошке корелације реализују између њиховог главног и зависног дијела. Основна хронолошка обиљежја тих корелација су *симулџаносџи* и *сукцесивносџи* предиката главне и зависне реченице, односно временска квалификација догађаја која се реализује његовом актуелизацијом у времену (временском периоду) када долази до другог догађаја, што, заправо, значи да се граматичко значење таквих реченица састоји у временском саодносу двају догађаја (МУЗАФАРОВА 1988: 24).

Дате реченице, чији зависни дио изражава услов који представља полазну основу реализације последице у главном дијелу, могу имати модална значења (1) реалне (‘ако заиста’), (2) евентуалне (‘ако случајно’/‘ако се покаже’), (3) потенцијалне (‘ако можда’) и (4) (тек као могућност!) иреалне (‘да уопште’) хипотетичке модалности (условљености), што је готово аналогно реализацији модалних значења у временским реченицама с недиференцираним везником *кад*, који може да учествује у сва четири наведена модално-хипотетичка значења (уп. КРАВАР 1985; уп. такође: КАТИЋИЋ 1985; ВАРИЋ, LONČARIĆ i др. 1997: 503–511).

У литератури о овом питању не разликују се увијек реални и евентуални услов; оба случаја посматрају се као реални (уп. СТЕВАНОВИЋ 1979: 866 и д.; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2000: 320–322). Такође се не разликују евентуални и потенцијални услов (уп. ЛЯПОН 1980: 562 и д., гдје се издвајају само нереалне и потенцијалне условне реченице; уп. такође: ХРАКОВСКИЙ 1996а: 193 и д.; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 636, 812 и д.; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 518–519).¹²

У већини синтаксичких испитивања посвећених овом питању обично су занемаривани аспектуално-темпорални односи, који су – прије свега, у „видским“ језицима какви су словенски – незаобилазан фактор у изражавању релативног времена. Проучавање семантике релативно-временских односа не само у временским већ и у погодбеним и другим условљеним реченицама карактеристично је за функционално-граматичка истраживања. У србистици (сербокроатистици) том проблему је посвећено више радова, прије свега, троје лингвиста – М. Ивић, М. Кравара и К. Милошевић, у чијим је анализама долазио до изражаја управо функционално-семантички приступ.¹³ У русистици је та тема добила значајно мјесто у теорији функционалне граматике петроградске лингвистичке школе, чији је творац и протагонист познати руски аспектолог А. В. Бондарко. Наиме, функционисање, анализа и опис датих реченица у овој граматици доводе се у везу са посебном семантичком категоријом (СК)

¹² У појединим (релативно новијим) испитивањима може се срести и донекле другачија класификација кондиционалности. Уп., нпр., дисертационо истраживање француског слависте Ирине Кор Шаин, која – с обзиром на тип конектора који се појављује у условним конструкцијама (руског језика) – предлаже четири типа погодбе: потенцијална (*condition potentielle*), иреална (*condition irr elle*), виртуелна (*condition virtuelle*) и реална (*condition r elle*), уз напомену да се хипотетичка модалност (с везником *если*), коју она шире обрађује, може реализовати у три од могућа четири типа погодбе; не може само реална да се реализује (VOITENKOVA – KOR SHAININE 2001: 17–27, 31–62).

¹³ Сличан приступ можемо срести и у новије вријеме, на примјер, код П. Пипера, који, разматрајући семантичку категорију кондиционалности, односно структурирање просте реченице са кондиционалним значењем, долази – захваљујући, прије свега, методолошки добро заснованој функционално-семантичкој анализи (гдје важну улогу имају трансформи протазе) – до исправних, врло јасно образложених рјешења везаних за типологију условних конструкција (ПИПЕР 1998; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 812–826); уп. такође АНТОНИЋ 2001, гдје се на прегледан и прихватљив начин даје подробна синтаксичко-семантичка анализа временских реченица, која на датом плану својом методологијом и свеобухватношћу представља истраживање комплементарно савременим функционално-граматичким испитивањима.

– категоријом *ѡаксиса*, односно њеним функционално-семантичким пољем (ФСП), као предметом свеобухватне анализе (БОНДАРКО 1984: 70–98; АКИМОВА, КОЗИНЦЕВА 1987; уп. такође: ЗОЛотоВА, ОНИПЕНКО и др. 1998: 218–220; ВСЕВОЛОДОВА 2000: 83–85; СЕМЕНОВА 2002; ХРАКОВСКИЙ 2003; ВОЈВОДИЋ 2007в; ПОПОВИЋ 2014).

СК *ѡаксиса* и њено ФСП, представљају унутарњи временски однос између међусобно синтаксички повезаних радњи. Тај однос реализује се као *исѡовременосѡи*, *ѡријевременосѡи* и *ѡослијевременосѡи* различитих радњи у оквиру истог временског плана (било прошлог, садашњег или будућег).

Као инваријантно значење ове категорије може се узети повезаност радњи свршенога (СВ) и/или несвршенога (НСВ) вида у оквиру јединственог временског плана, у којем се она манифестује било као однос *исѡовременосѡи/неисѡовременосѡи*, било као међусобна повезаност радњи (тј. компоненти полипредикативног комплекса) у оквиру неактуелизованих, наведених хронолошких односа или пак као временска повезаност радњи у комбинацији са условљеним (узрочним, погодбеним и допусним) односима. С обзиром на обиљежје присуства / одсуства односа „основни – зависни предикат“ ова временска повезаност радњи и одговарајућих синтаксичких структура може се посматрати као *зависни* или *независни ѡаксис*. За сваку од ове двије сфере поља карактеристичне су централне и периферне компоненте.¹⁴

¹⁴ Диференцијација овог бицентричног ФСП, коју је провео А. В. Бондарко (1984: 70 и д.; 1985; 1987: 234 и д.), ослањајући се, прије свега на идеје Р. О. Јакобсона (1972: 101 и сл.) и Е. Кошмидера (1962: 140 и д.), може се у кратким цртама представити на следећи начин (в. такође: Војводић 2007в):

(1) *Центар зависног ѡаксиса* (за који је карактеристичан однос „основни – зависни предикат“) представљен је простим реченицама-конструкцијама усложњене структуре са глаголским прилозима садашњег (уп. истовременост основног и зависног предиката: *Он још неколико ѡуѡа безусѡешно кресну шибцом, мрмљајући*, Д. Ћосић. Далеко је сунце) и прошлог времена (уп. неистовременост основног и зависног предиката: – *Каѡице! – ѡовика Тодор ѡун сѡправе, ѡреѡзнавши бјегуницу*, Б. Ћопић. Пролом), а његова *ѡериферија* – партиципским (*Каѡѡоз је могао у свако доба дана, ѡраво од своје куће, неѡѡажен ући у Авлију*, И. Андрић);

(2) *Центар независног ѡаксиса* (гдје су предикати „равноправни“, тј. гдје је релевантно одсуство односа „основни – зависни предикат“) представљен је корелацијом видско-временских облика у зависносложеним реченицама са временским везником (*Кад је ушао, разводника сѡраже заѡекао је како чарка ваѡру*, Д. Ћосић. Далеко је сунце), односно корелацијом глаголских облика у зависносложеним реченицама (*Ишао сам неко вријеме, ѡа осјеѡих како бол расѡе*, М. Лалић) и реченицама са истоврсним предикатима (*Подигох један крај даске од јасала и*

Као кратку илустрацију наведених односа можемо навести неколико типова ситуација, који се реализују помоћу погодбених реченица с везником *ако*, односно *да* (периферија независног таксиса). Примјере наводимо према класификацији (типологији) погодбених реченица М. Кравара (1985), коју смо за ову прилику донекле модификовали.

Као полазни оријентир (фон) у диференцијацији датих односа служиће нам модална (временска) обиљежја хипотаксе. При моделовању реченица користићемо у протази глагол *чиїаїи / њрочиїаїи*, а у аподози – глагол *одмарїи се / одморїи се*.

Тип I: ‘процес – истовремени процес’ (НСВ – НСВ)

- (1) *РЕАЛНА* (‘ако заиста’) употреба (*ако/ли* + ‘актуелни’ индикатив):
 - а) ‘данас’/‘сада’ (презент): *Ако чиїа, одмара се.*
 - б) ‘јуче’ (перфект): *Ако је чиїао, одмарао се.*
 - в) ‘сутра’ (футур I): *Ако ће чиїаїи, одмараће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* (‘ако случајно’) употреба (*ако/ли* + ‘виртуелни’ индикатив / кондиционал – хабитуално-квалитативно значење; ‘било када’/‘увијек’/‘обично’, ‘сваки пут’, ‘у случају да’):
 - а) омнитемпорални презент: *Ако чиїа, одмара се.*
 - б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је чиїао, одмарао се // Ако би чиїао, одмарао би се.*
 - в) виртуелни футур II: *Ако буде чиїао, одмараће се.*

наслоних га на горњу ивицу зида, М. Лалић), а *їериферија* – корелацијом глаголских облика у зависнословеним погодбеним, узрочним, посљедичним, допусним и другим реченицама, гдје изражавање ове категорије има допунску функцију (уп.: *Живеће, ако им усїе да се враїе*, И. Андрић; *Шїо се борба више расїлам-савала (...)*, *Вук је све више веровао у силу, но у їолиїичку реч*, Д. Ћосић. Далеко је сунце), као и корелацијом глаголских облика у зависнословеним објекатским реченицама са изјавним зависним дијелом (типа *Она је осјећала да се код їога, наоко хладног и неосјеїљивог човјека, десила нека їромїена*, Б. Ћопић. Пролом).

У вези с наведеном диференцијацијом уп. ставове других лингвиста (нпр. Храковский 2003), који предлажу донекле другачију дистинкцију таксисних ситуација, с обзиром на то да се у интерпертацији датих односа-ситуација полази са другог становишта, које омогућује повезивање категорије таксиса са још једном (још увијек недовољно истраженом) категоријом – категоријом евиденцијалности (о примјени и разради таквог модела у српској лингвистици в., прије свега, Поповић 2014).

- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* (‘ако можда’) употреба (*ако/кад* + кондиционал):
 (‘сутра’): *Ако/кад би чий̑ао, одмарао би се.*
- (4) *ИРЕАЛНА* (‘да уопште’) употреба (*да* + индикативни презент; *кад/док* + кондиционал; *да* + индикативни перфект):
 а) **Ако чий̑а, одмарао би се.* (уп. врем.: *Да чий̑а (кад/док би чий̑ао), одмарао би се.*)
 б) **Ако је чий̑ао, био би се одмарао.* (уп. врем.: *Да је чий̑ао, био би се одмарао.*)¹⁵

Тип II (а): ‘пријевременост – послјевременост’ (НСВ – СВ)

- (1) *РЕАЛНА* употреба (*ако* + „актуелни“ индикатив):
 а) (‘јуче’): *Ако је чий̑ао, одморио се.*
 б) (‘сутра’): *Ако ће чий̑аи̑и, одмориће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* употреба (*ако* + „виртуелни“ индикатив):
 а) омнитемпорални презент: *Ако чий̑а, одмори се.*
 б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је чий̑ао, одморио (би) се. // Ако би чий̑ао, одморио би се.*
 в) виртуелни футур II: *Ако буде чий̑ао, одмориће се.*
- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* употреба (*ако/кад* + кондиционал):
 (‘сутра’): *Ако/кад би чий̑ао, одморио би се.*

Тип II (б): ‘пријевременост – послјевременост’ (СВ – НСВ)

- (1) *РЕАЛНА* употреба (*ако* + „актуелни“ индикатив):
 а) ‘јуче’ (перфект): *Ако је њрочий̑ао, одмарао се.*
 б) ‘сутра’ (футур): *Ако ће њрочий̑аи̑и, одмараће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* употреба (*ако* + „виртуелни“ индикатив):
 а) омнитемпорални презент: *Ако њрочий̑а, одмара се.*
 б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је њрочий̑ао, одмарао се // Ако би њрочий̑ао, одмарао би се.*
 в) виртуелни футур II // перфективни презент: *Ако буде њрочий̑ао, одмараће се // Ако њрочий̑а, одмараће се.*
- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* употреба (*ако/кад* + кондиционал; *да* + перфективни презент):

¹⁵ Пошто у иреалној употреби погодбене реченице, за разлику од временских реченица, практички не налазе своју реализацију, ми ћемо у даљем представљању хипотетичких модалних односа иреалну употребу (овдје само „назначену“ као могућност) изоставити.

- а) *Ако/кад би* ('сутра') *ћрочийѡао, одмарао би се.*
 б) *Да/ако(!) ћрочийѡа, одмарао би се.*

Тип II (в): 'пријевременост – послјевременост' (СВ – СВ)

- (1) *РЕАЛНА* употреба (*Ако* + „актуелни“ индикатив):
 а) 'јуче' (перфект): *Ако је ћрочийѡао, одморио се.*
 б) 'сутра' (футур): *Ако ће ћрочийѡаѡи, одмориће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* употреба (*ако/кад* + „виртуелни“ индикатив):
 а) омонитемпорални презент: *Ако ћрочийѡа, одмори се.*
 б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је ћрочийѡао, одморио се // Ако би ћрочийѡао, одморио би се.*
 в) виртуелни футур II // перфективни презент: *Ако буде ћрочийѡао, одмориће се // Ако ћрочийѡа, одмориће се.*
- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* употреба (*ако/кад* + кондиционал; *да* + перфективни презент):
 а) *Ако/кад би* ('сутра') *ћрочийѡао, одморио би се.*
 б) *Да/ако (!) ћрочийѡа, одморио би се.*

Уз овај кратки преглед додајмо само да у појединим случајевима – због појаве синкретизма – нема јасног разграничења (разликовања) између формално различитих временских и погодбених реченица (в. типове I, IIа, IIб и IIв – реченице са везницима *кад* и *ако* у потенцијалној употреби, гдје везник *кад* покрива значење како истовремености тако и неистовремености везника *ако*).

Другим ријечима, дати реченични модели су овдје крајње поједностављени и они не покривају све видско-временске односе условних реченица, јер у конкретним случајевима њихова структура може да буде врло сложена, вишеслојна и не тако транспарентна као што се то понекад, барем на први поглед, чини. Као илустрацију тога можемо навести слједећи примјер са специфичним аспектуално-темпоралним корелацијама у оквиру јединственог временског периода:

Живеће, АКО им усје да се врати, а ДОК су далеко од свога и својих, нема живоша (И. Андрић).

У овој реченици, која се састоји од двије сложене (временске и погодбене) реченице, реализују се два различита временска односа, који заједно представљају центар и периферију ФСП независног таксиса. Однос истовремености двију радњи НСВ у временском дијелу реченице има улогу центра, а однос неистовремености (при-

јевременост радње СВ у протази – послјевременост радње НСВ у аподози) у дијелу реченице са евентуалном погодбом – улогу периферије таксиса. Наиме, обје реченице функционишу као цјелина не само зато што их повезује компатибилност садржаја главног дијела (*живејџи – не живејџи*) већ и зато што њихов смисао подразумевају зајамно временско „преклапање“. Тај темпорални карактер може да се експлицира трансформацијом погодбене реченице у временску, а да се њен, као и укупни смисао читавог реченичног склопа готово не промијени (уп. *Живеће, кад се враће, а док се не враће, нема живојџа*). Овом трансформацијом евентуална модалност замијењена је реалном модалношћу (са основним временским обиљежјем), која садржи врло мали степен евентуалности (неизвјесности). Супротно томе, временска информација у евентуалној погодби изворне реченице (са везником *ако*) има значајну улогу у функционисању укупног реченичног склопа, јер се (из)вршење једне радње – као што је то случај и у временској реченици са везником *кад* – очекује како ‘због’ тако и ‘послије’ извршења друге радње (перфективног презента).¹⁶

Када је ријеч о компаративно-типолошком аспекту у области аспектуално-темпоралних корелација у сложеним реченицама, онда није наодмет да укажемо, макар и у кратким цртама, на поједине проблеме карактеристичне за проучавање словенских језика на контрастивном плану, посебно када је ријеч о евентуалној погодби.

Српски језик је развио (или, боље рећи, сачувао) посебан облик за изражавање радње са карактеристикама будућег времена. То је *футур егзактни* или *футур II*, који се састоји од презента помоћног глагола *бијџи* и партиципа на *-л* (више о футуру II в., поред осталог: Грицкат 1956; Вуковић 1958; Кравар 1960; Гудков 1964; Стевановић 1979: 661 и д.; Милошевић 1970) и који – напоредо са перфективним презентом – служи за изражавање евентуалне погодбе (тј. са значењем ‘ако случајно’).¹⁷ Нпр.:

¹⁶ У вези с тим уп. запажање П. Новакова, који, проучавајући глаголски вид и врсту радње (*акционсарџи*) у енглеском и српскохрватском језику и користећи у својој анализи синтаксичке тестове за одређивање „лексичких“ типова ситуације (активности, остварења, достигнућа, стања) означене глаголима (односно присутношћу/одсутношћу њихових дистинктивних семантичких обиљежја циља, трајности и стативности), истиче повезаност будућег времена у главној реченици и обавезне употребе СВ у зависној (временској) реченици са везником *кад* (Новаков 1991: 74; 1999: 121–123).

¹⁷ О функционисању везника (типа *ако*, *ако ли* и др.) којима се уводе погодбене реченице „евентуалнореално“ типа у старосрпском језику (у свјетлу дијахроне анализе) в. посебно Павловић 2009: 302 и д.

АКО БУДЕШ ДОШАО / ДОЂЕШ *сућра* (‘ако се покаже’ / ‘ако случајно’),
завршићеш ѿсао.

Овај облик, као што се може запазити, сличан је једној од аналитичких форми за означавање будућег времена у пољском језику. Сличност је само формална, што се очитује у употреби; пољски облик користи се и у главним и у зависним реченицама¹⁸, док се српски облик користи само у зависним, осим у ријетким случајевима, када се употребљава у независним реченицама са начинским прилозима, као „сполним“ (контекстуалним, лексичким) средствима изражавања синтаксичке модалности, нпр. *МОЖДА* БУДУ ТРАЖИЛИ неке друге *специјалне ѿериоде*, *ѿа ће ово ѿслужити* <Lidder 2010>; уп. и употребу футура I са истим значењем: *МОЖДА* ЋЕ ТРАЖИТИ... (више о датој /синонимској/ позицији футура I и II, као и перфективног презента в., поред осталог, у: Гудков 2006; Ковачевић 2008; 2009; уп. такође: Танасић 1996: 161–162; Војводић 2014: 18–19).

Као илустрацију можемо навести слједећу пољску реченицу (гдје су употребљени сви футурски облици, којима се, као што видимо, изражава „синкретичност“, а самим тиме и неразликовање реалног и евентуалног условно-погодбеног значења) и њен еквивалент у руском језику (гдје такође нема разликовања датих значења), као и у српском језику (гдје су два наведена значења – реално и евентуално – јасно разграничена):

JEŻELI BĘDZIESZ PRZYCHODZIĆ / PRZYCHODZIĆ // PRZYJDZIESZ (‘jeżeli rzeczywiście’ / ‘jeżeli przypadkiem’) *jutro*, *ZAKOŃCZYSZ pracę*.

Если ты БУДЕШ ПРИХОДИТЬ / ПРИДЕШЬ (‘если действительно’ / ‘если случайно’) *завтра*, (то) *закончишь работу*.

(а) *АКО* ЋЕШ ДОЛАЗИТИ / ДОЂИ (‘ако заиста’) *сућра*, *завршићеш ѿсао*.

(б) *АКО* БУДЕШ ДОШАО / ДОЂЕШ (‘ако се покаже’ / ‘ако случајно’) *сућра*, *завршићеш ѿсао*.

Наведени пољски и руски примјер показује да еквивалент српског футура II, односно перфективног презента у зависном дијелу погодбених реченица, у чијем се главном дијелу употребљава грамаатикализовани облик за будуће вријеме у свим словенским језицима,

¹⁸ Подсјетимо да је такав облик и употреба карактеристична и за словеначки језик (што ова два језика – пољски и словеначки – чини типолошки блиским), с том разликом што се дати тип футура у словеначком образује како од НСВ тако и од СВ, дакле као и у српском, што, поред осталог, упућује и на припадност ових двају језика истој – јужној – групи словенских језика, без обзира на различито функционисање датог облика у њима; уп. словенач. *bom prišel/prihajal*).

у сјевернословенским језицима представља футур СВ и футур НСВ (дакле, исти они облици који се употребљавају и у главном дијелу таквих зависнослужених реченица).

Другим ријечима, видимо да је руска и пољска реченица дво-смислена, јер се у оба случаја она може схватити или као реална (са значењем ‘ако заиста’) или као евентуална (са значењем ‘ако случајно’) погодбена реченица (в., нпр., VOJVODIĆ 1988–1989; в. такође Белић 1998: 233, 237, гдје аутор футур II, као и перфективни презент у датој позицији посматра као један од типова глаголског релатива).

Према томе, оно што треба овдје истаћи јесте то да руски и пољски језик, као и остали сјевернословенски језици, за разлику од српског, немају начина да разликују *реалну* (‘ако заиста’) од *евентуалне* (‘ако случајно’) погодбе, осим ако се додатним контекстом не објашњава свако од наведених значења (в. VOJVODIĆ 1988–1989). Перфективни презент пак у српском језику, који се у погодбеним реченицама формално подударара с руским и пољским футуром глагола свршенога вида, никад не може означавати реалну погодбу, већ само евентуалну.¹⁹

На основу ове кратке анализе може се закључити следеће: (1) да је инвентар средстава, помоћу којих се изражавају наведени типови модалних хипотетичких односа, у српском језику далеко богатији него у руском и пољском и (2) да управо размотрена специфична обиљежја поређених језика представљају типолошку границу на датом плану између јужнословенских и сјевернословенских језика.

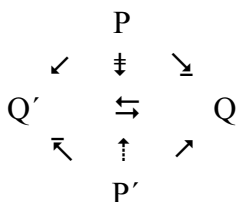
2.5. КОНЦЕСИВНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *концесивним* (*дођусним*) зависнослуженим реченицама – гдје се општа „двокомпонентна“ импликација $P \Leftarrow / \Rightarrow Q$ усљед „двојаке оријентације“ „удваја“, тако да се може представити као својеврсни конверзивни однос:

$$P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q$$

или у нешто сложенијој форми²⁰:

¹⁹ Употреба футура I у зависним реченицама у српском језику је веома ријетка (у вези с овим уп. ХАЉДИК 1991). Она би требало да означава (само) реалну радњу у погодбеним и временским реченицама (дакле, не и евентуалну или потенцијалну) (уп.: КРАВАР 1985: 13–16; КАПЋИЋ 1984–1985: 340). За такве и сличне погодбене реченице М. Ивић предлаже назив *мојивационе реченице*, јер „говорно лице полази од тога да је реално оно о чему саопштава, *иа с ѿзовом на ѿу реалности* изриче садржај аподозе“ (IVIĆ 1983: 151–152).

²⁰ Употребљени симболи означавају следеће конститутивне елементе у представљеним имликативним односима концесивне хипотаксе:

P – лимитативна (нерелевантна) ситуација-узрок (препрека) у зависној клаузи (експлицитна форма)

Q – реализована апостериорна/актуелна (неочекивана) ситуација у главној клаузи (експлицитна форма)

Q' – нереализована априорна (очекивана) ситуација у главној клаузи (имплицитна, нулта форма)

P' – активизација (правог, релевантног) узрока реализације неочекиване ситуације / нереализације очекиване ситуације у зависној клаузи (имплицитна, нулта форма)

што се интерпретира на следећи начин: ‘пошто је полазна експлицитна ситуација-узрок (P) нерелевантна за реализацију очекиване (имплицитно представљене) ситуације-резултата (Q'), имплицитна ситуација-узрок (P'), захваљујући конверзивној асиметрији (Δ), постаје релевантна за реализацију неочекиване експлицитне ситуације-резултата (Q)' (в. ВОЈВОДИЋ 2010б).

Овим типом реченица реализује се „обрнућа“ условљеноси, односно *принцип* „изневјереног очекивања“ као специфичан саоднос експлицитних компоненти P и Q, што значи да су ситуације P и Q' само „назначене“, а ситуације P' и Q – „остварене“ (уп. ВОЈВОДИЋ 2010а; 2010в). Другим ријечима, оне указују на објективну (без обиљежја хипотетичности) радњу (посљедицу, резултат, закључак) изазвану објективно претпостављеним узроком у зависној реченици. Наиме, овдје се моделу уобичајених логичких односа супротставља реална чињеница (радња-посљедица као актуелни, постигнути резултат) која демантује очекивану посљедицу (радњу као априорни, претпостављени резултат) (ГУСМАН ТИРАДО 1998: 96).

Иако ова очекивана, претпостављена посљедица при реализацији датих – концесивних – односа нема свој експлицитни, формално-језички израз, она ипак (премда имплицитно) учествује у семантичкој организацији концесивних реченица, тако да двочлану формално-синтаксичку структуру трансформише у трочлану семантичку

$\Rightarrow (\swarrow : \nearrow)$ – импликације саодноса између P и Q', односно P' и Q

\ddagger – експлицитна форма (нерелевантни узрок/услов нереализације очекиване ситуације)

\uparrow – имплицитна форма (релевантни узрок/услов реализације неочекиване ситуације)

$\searrow : \bar{\swarrow}$ – нереализовани саодноси

$\Delta (\Leftrightarrow)$ – конверзивна асиметрија двију супротстављених ситуација.

структуру, гдје у инкомпатибилан (противурјечан) однос не улазе резултат и његов узрок (услов), већ двије последице, које проистичу из једног те истог узрока, и то: (1) *очекивана (ајриорна)* и (2) *неочекивана (ајосјериорна, акјуелна)* последица, с тим да се очекивана никад не вербализује (уп., поред осталог: PROSOLI 1975; ЛЯПОН 1986: 137; КОВАЋЕВИЋ 1988б; ЕВТЮХИН 1996: 170–174; ГУСМАН ТИРАДО 1998; 2001; ХРАКОВСКИЙ 1998б; АПРЕСЯН 1999; НИКОЛАЕВА, ФУЖЕРОН 1999; PRANJKOVIĆ 2001; ХРАКОВСКИЙ 2004; ЧЕРНИКОВА 2004; УРЫСОН 2005; КАРУ 2006; ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ 2007; АЛЕКСАНОВА 2008; МУСАТОВА 2008; КУБУРИЋ-МАЦУРА 2010; NAZALEVIĆ ŠUČEVIĆ, CVITANUŠIĆ TVICO 2012).

Испоставља се, дакле, да је полазна, лимитативна (ограничавајућа) ситуација (P) нерелевантна, јер се условљена ситуација (Q) упркос свему реализује, захваљујући коегзистенцији и активизацији снажнијег (релевантног), иако имплицитног узрока (P'). Управо ова „триада“ (са представљеним концесивно-адверзативним, на први поглед парадоксалним, узајамним односима компоненти, за које је карактеристична „обрнута“ условљеност), чини, заправо, семантичку инваријанту концесивних реченица. Уз ове три компоненте, које се традиционално издвајају у словенским граматикама (в., поред осталог: СТЕВАНОВИЋ 1979: 909 и д.; ЛЯПОН 1980: 585–593), ваља додати и четврту (уп.: ТЕРЕМОВА 1986; 1987; ХААГ 2004: 23; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 826–827; ПТИЧЕНКО 2009) – нереализовану (очекивану) ситуацију (Q'), која се такође (као и узрок савладавања препреке, односно „утирања пута“ неочекиваној, реализованој ситуацији) никад не вербализује.

Наведену „двојаку оријентацију“ принципа „изневјереног очекивања“ можемо да илуструјемо, парафразирајући сљедеће (већ наведене) двије овјерене (конструисане) реченице:

Иван је завршио посао (Q), ИАКО није имао услове за то (P) [‘Иван није имао услове да заврши посао (P), па је, према томе, постојала оправдана основа (очекивање) да га неће завршити (Q'), али га је он ипак завршио(Q), захваљујући узроку (P')’];

Иван није завршио посао (Q), ИАКО је имао услове за то (P) [‘Иван је имао услове да заврши посао (P), па је, према томе, постојала оправдана основа (очекивање) да ће га и завршити (Q'), али га он ипак није завршио (Q), захваљујући узроку (P')’].

Категоријална семантика концесивне или допусне реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на хипотетички услов-узрок који није довољан да спречи (из)вршење радње у главној реченици, односно

упућивање на реални услов-узрок (из)вршења радње у главној реченици, који је довољан да допусти (из)вршење радње у главној реченици’.

Концесивне клаузе, којима се, поред наведеног општег (инваријантног) значења концесивности, реализују и посебна (под)значења, најчешће се уводе слједећим везничким (међусобно синонимичним) ријечима (везницима и везничким скуповима): *иако, ма (ко/како/ко-лико/гдје/ишћа), мада, макар, њрмда, без обзира на (ишо ишћо), уиър-кос (шоме ишћо)*. Нпр.:

Иако је ламџу угасила, назире се његова глава (Д. Ћосић. Корени); Биће како Бајо хоће, *ИАКО се ишо мени не свиђа* (М. Лалић); Далеко и давно изгледало је одједном све, *ИАКО је њрошло свега неколико дана од његовог њоследњег виђења* (И. Андрић); (...) и *ПРЕМДА мнози лажни свједоци долазише*, не нађоше (лажна свједочанства против Исуса – Д. В.) (*Нови завети* 2003: Мт. 26, 60); [Само ручају, у засебној трпезарији, и, прича се], ванредно су храћени, *ПРЕМДА вина добијају само четврћком и субошом* (И. Секулић); Платон приреди, *МАКАР само у мислима*, ручак, позове госте, и тек онда почне философирати (И. Секулић); Унапријед си спреман да се не сложиш са мном, *МА ишћа ја рекао*. (М. Селимовић. Дервиш и смрт).

Додајмо да се значење неподударности очекиваног и реалног у концесивним реченицама може појачати и употребом конекторâ (кохезивних ријечи), тј. лексичко-граматичких показатеља корелативних односа протурјечности у главној реченици, као што су прилози, везници и предлошко-падежни изрази *ишћак, оиетй, али, и њоред (свега) шюга*. Уп.:

Иако су, каже, остјале њросћорије њод кључем, она ипак мора, сваки дан, да их чисти (М. Црњански. *Сеобе II*); Ако је тако, ипак сам на добитку, *ИАКО боли* (М. Селимовић. *Дервиш и смрт*).

Изложена интерпретација, као и наведени кратак преглед примјера, указује на то да за концесивност (пермисивност, допусност, уступак) као функционално-семантичку категорију важну одредницу чини обиљежје *условљеносћи*, које је карактеристично и за све претходно размотрене (каузално) детерминисане категорије, тј. за категорије каузалности, консекутивности, финалности и кондиционалности. Међутим, за разлику од наведене четири категорије, чија се асиметрична, биситуативна семантичка структура заснива прије свега на хронотопским, односно фактичко-темпоралним параметрима, што их доводи у врло тијесну везу са категоријом темпоралности, ова категорија (категорија концесивности) у својој семантичкој структури садржи параметре, условно речено, „*конверзивне асиме-*

ирије“, односно „двојачке оријентације“, чиме она корелише са категоријама које се реализују кроз синтаксичко-семантичке односе, као што су компаративни, контрастни/неконтрастни, копулативни, адверзивни, дисјунктивни и слични односи.

За потпуније разумијевање размотрених синтаксичко-семантичких односа у концесивним реченицама ваља додати да је имплицитни, обично непредвидиви, узрок савладавања / несавладавања препреке, у принципу, субјективна категорија, јер извршење или неизвршење радње зависи од унутрашњег стања субјекта (воље, расположења, степена жеље, схватања и перцепције услова у цјелини и сл.). У вези с тим, треба такође истаћи да је у организацији овдје анализираних концесивних односа и присуство (учешће) адресанта обавезно, иако се оно, по правилу, формално не експлицира.

Другим ријечима, то значи да се може претпоставити да дате реченице, за разлику од осталих реченица са условљеном структуром, функционишу као и све реченице-искази са модалним оквиром („модусом“), којим се, на неки начин, интерпретира садржај главне реченице („пропозиције“). Чини се да би ову претпоставку могли да потврде и одређене аспектуално-темпоралне „пробе“, тј. тестови утврђивања временске корелативности, којима би се могло подвргнути свих пет типова „условљених“ реченица (узрочних, посљедичних, намјерних, условних и допусних). Такво „тестирање“ могло би да јасно укаже на припадност датих реченица барем двијема групама временских односа (категорија) – (1) *таксису* и/или (2) *релативном времену* (релативно-временским односима), који су посљедњих неколико дестељећа били у више наврата предмет ширих истраживања (в., прије свега: Бондарко 1984; 1985; Акимова, Козинцева 1987; Полянски 1990; Храковски 2003; Поповић 2014; уп. такође: Белић 1928; Стевановић 1957–1958; Кравар 1978; Козинцева 1991; Семенова 2002; Војводић 2007в; Марић 2012). Детаљнија испитивања ове проблематике показала су да је – управо усљед имплицитне присутности адресанта, тј. његовог познавања догађаја (освједочене упућености у њих) који су се десили (који се нису десили), односно који се дешавају (не дешавају), или пак који ће се тек десити (не десити), што се на посредан начин одражава у адресантовој „интерпретацији“ (у клаузи) услова/не-услова за реализацију радње у главној реченици-исказу – нужно разликовати и трећу категорију – категорију *евиденцијалности*.²¹ Она се (као под-

²¹ Додајмо да су подробнију диференцијацију не само односа унутар сложене СК таксиса већ и категорија блиских таксису (које се у лингвистичким испи-

врста релативно-временских односа) може дефинисати као узајамно семантичко дјеловање (саоднос) пропозиције и модуса у полипредикативном исказу, гдје модус врши функцију не само модалног, већ и временског оператора, који упућује на различите позиције пропозиционалног (диктумског) садржаја-догађаја на оси „позиционог“ времена (Полянски 2001).²²

Прелиминарна анализа условљених реченица (в., поред осталог, Волводић 2009) упућује на специфичан синтаксичко-семантички однос главне реченице и клаузе у концесивним реченицама,

тивањима, по правилу, не посматрају као засебне, одвојене од таксиса, категорије) – *релативног времена и евиденцијалности* – извршили руски лингвисти С. М. Пољански (Полянски 1990; 2001) и Н. А. Козинцева (Козинцева 1994; 2000), представивши у својим истраживањима врло аргументовано основне критеријуме за диференцијацију трију наведених категорија, чију су интерпретацију сагледавали, поред осталог, и са аспекта епистемичке модалности, чиме је, рекли бисмо, дати сегмент разматрања синтаксичко-семантичких односа подигнут на вишу когнитивнолингвистичку разину (уп. такође: Јакобсон 1972; Подлесская 1995; Храковский 1998; 2005; 2007; Семенова 2002; Шакирова 2005; Шестухина 2009).

У србистици се за категорију *евиденцијалности* (с којом је повезана и „обрнута“ условљеност, односно принцип „изневјереног очекивања“ у концесивним реченицама, гдје су нерелевантна ситуација-препрека Р и априорна /очекивана, али нереализована/ ситуација Q' само „назначене“, а релевантна ситуација-узрок Р' и апостериорна /неочекивана, али реализована/ ситуација Q – „остварене“) могу срести и друга појмовно-терминолошка рјешења, која одражавају различите аспекте корелативне везе између пропозиције и модуса, односно синтаксичко-семантичке кореференцијалности између основних реченичних конституената у аподози и протазии, као нпр.: „пресупозиција типа *ексцективности*“ (RADOVANOVIĆ 1978: 135), „*ексцективно значење / ексцективне конструкције*“, „категирија *ексцетивности / ексцетивне конструкције*“ (Ковачевић 1998: 141–159), „категирија *очекиваности*“ (Ристић 1999); уп. такође: Ивић 1957–1958; Фелешко 1995; Васић 1998; Алановић 2005; Антонић 2005: 170–175, 193–194, 234; ПИПЕР, Антонић и др. 2005: 826–829.

²² „Позиционо“ вријеме се не постиже средствима „векторског“ времена (глаголским временским облицима прошлог, садашњег и будућег времена у споју са одговарајућом темпоралном лексиком), већ сасвим другим језичким средствима и њиховим разноврсним комбинацијама – помоћу посебне глаголске и неглаголске лексике (типа *претходити, слиједити, њодударити се, њрије /раније/, њослије /касније/, истовремено*), временских везника (везничких израза), предлога и прилога (*њрије него /ињио/, њоњио, након ињио, док, њред, до, у њоку, за вријеме, зањим, њоњом* и сл.), при чему обавезно на сложенијем синтаксичком нивоу – у оквиру полипропозиционалних реченичних структура (в. Полянски 2001, гдје је аутор представио основне критеријуме за диференцијацију наведених категорија – таксиса, релативног времена и евиденцијалности).

услѣд чега дате реченице заузимају засебно мјесто како у оквиру условљених структура тако и на општем синтаксичко-семантичком плану. Другим ријечима, тај однос, поред горе наведених инваријантних елемената, садржи и основне компоненте којима се одликује категорија евиденцијалности, као и категорија епистемичке модалности.

Наиме, за евиденцијалност и епистемичку модалност, као и за категорију концесивности, важну улогу има упућивање – било експлицитно, било имплицитно – на извор и истинитост информације коју адресант саопштава о догађају, при чему тај извор могу да буду како властита запажања и стечено искуство адресанта (директна евиденцијалност) тако и друга лица, или пак логичко закључивање на основу властитих сновиђења и претпоставки (индиректна евиденцијалност) (Козинцева 1994: 92 и д.; 2000; в. такође: ЈАКОВСОН 1972: 101; ПОДЛЕССКАЈА 1995; ПОЛЯНСКИЙ 2001; ХААГ 2004; ШАКИРОВА 2005; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 643–646).²³ Тако, на примјер, у концесивним реченицама-исказима

Иван је завршио посао, ИАКО НИЈЕ ИМАО најбоље услове за то / Иван ће завршити посао, ИАКО НЕЋЕ ИМАТИ најбоље услове за то,

гдје адресант, саопштавајући основну, примарну информацију о догађају, релевантну за адресата ('Иван је завршио / ће завршити посао'), саопштава и секундарну информацију ('Иван није имао / неће имати најбоље услове да заврши посао'), којом износи свој експлицитни („конверзивно-асиметрични“), односно имплицитни („епистемичко-субјективни“)²⁴ став формиран на темељу претходног („евиденцијалног“) (са)знања, односно логичког закључивања (претпоставке), због чега се аподоза (главна реченица) и може посматрати као пропозиција исказа, а протаза (клауза) – као њен модални оквир.

²³ У лингвистичким истраживањима за „указивање на извор информације која се износи у пропозицији“ могу се срести и друга термилошка рјешења, као, на примјер, *ауторизација* (в., поред осталог, ЗОЛОВОТА 1973: 263–278; ШМЕЛЕВА 1988: 35–37; ВСЕВОЛОВА 2000: 221–223, 300–314) или *имперцейтивност* (за информацију „из друге руке“; в., нпр.: ПОПОВИЋ 2000: 146–151; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 645–647).

²⁴ Напоменимо успут да се за концесивне, као и за остале реченице са условљеном структуром, релативно често и врло слободно везују уводне модалне ријечи, нарочито с различитим персуазивним значењима, чиме се на експлицитан начин постиже већи или мањи степен епистемичке, односно субјективне модалности. Уп.: *Иван је завршио посао, иако можда (вјероватно, по свему судећи, очигледно, сигурно) није имао најбоље услове за то.*

Такви односи у синтаксичко-семантичкој структури концесивних реченица-исказа посебно долазе до изражаја у случајевима када је вршилац радње (субјекат) истовремено и адресант. Уп. исказе:

(а) *ИАКО* НЕЋУ ИМАТИ УСЛОВЕ ДА ЗАВРИШИМ *ЊОСАО*, ЈА ЋУ ГА (*ИИ*АК) ЗАВРИШИТИИ (адресант заиста зна да неће имати услове) и

(б) *ЧАК АКО* И НЕ БУДЕМ ИМАО УСЛОВЕ ДА ЗАВРИШИМ *ЊОСАО*, ЈА ЋУ ГА (*ИИ*АК) ЗАВРИШИТИИ (адресант не зна да ли ће имати услове),

гдје се епистемички статус концесивних исказа заснива не толико на логичкој истинитости њихових саставних компоненти колико на степену адресантовог (прагматичког) познавања/непознавања ситуације²⁵ (више о „епистемичкој“ интерпретацији концесивних и других импликативних конструкција в. у Подлескаја 1995). Одређивање епистемичког статуса исказа представља уједно и релевантан критеријум (основу) за њихову типолошку диференцијацију. Тако, на примјер, исказом (а), гдје адресант познаје ситуацију, реализују се реални концесивни синтаксичко-семантички односи, а исказом (б), гдје адресант не познаје ситуацију, реализују се хипотетички кондиционално-концесивни, односно евентуално-концесивни односи.

Различити приступи категорији концесивности и концесивним реченицама посљедњих неколико десетљећа условили су и разноврсност типолошких анализа наведених реченица. Другим ријечима, у синтаксичким истраживањима, посебно у русистици, поред уобичајене, класичне класификације датих реченица, у чијој основи је семантика везника и везничких скупова којима се концесивна клауза уводи, могу се срести и друге, прије свега, семантичке класификације.

Тако, рецимо, Валентина Ј. Апријан (1999), која такође полази од везничке семантике, разликује сљедећа значења (класе и поткласе) концесивних реченица:

²⁵ Уп. сљедећи контекст, гдје адресант (ауторски приповједач), захваљујући познавању ситуације (која се може окарактерисати као ‘прилике у којима је дошло до значајне историјске изјаве јунака наративног текста’) на основу сопственог (доживљеног, стеченог) искуства, експлицира (појашњавајући додатном, „уметнутом“ узрочном клаузом) разлог/повод за реализацију садржаја у главној реченици, упркос лимитативној ситуацији у зависној (концесивној) клаузи: [Исус им одговори: Не изабрах ли ја вас дванаестиорицу? И један од вас је ђаво.] А говораше за Јуду Симонова Искариота, *ЈЕР он намјераваше да га изда, ИАКО бјеше један од Дванаестиорице* (Нови завети 2003: Јев. Јн. 6, 70–71).

- (а) ‘изневјерено очекивање’ (*БЕЗ ОБЗИРА на лоше вријеме, ми смо пошли у шетњу; Настојаћу да помогнем, ИАКО не могу да гаранџујем љозитиван исход; УПРКОС свим очекивањима, он није дошао; КАКО ГОД ОКРЕ- НЕШ / ОКРЕНИ ОБРНИ, одговор се дати мора и сл.*);
- (б) ‘уступак с неслагањем’ (Он неће доћи, а *АКО И <ЧАК АКО И> дође, ништа неће учинити*);
- (в) ‘неслагање под изговором слагања’ (Ништа не обећавам, *АЛИ ДА ЂУ ПОКУШАТИ – ПОКУШАЂУ*);
- (г) ‘компензација’ и ‘ограда’ (*ИАКО се љри љаду јако љовредио, то ће уско- ро зарастати; Он уопште није послован човјек, АЛИ је ЗАТО љошћен*; Кућа је у потпуности изграђена, *САМО ШТО сџруја још није уведена*);
- (д) ‘граница’ (Ја ћу остварити свој сан, *ља МАКАР чџтав свијећ био љро- љћив мене*);
- (е) ‘уступак упркос жељи’ (Ако га већ не волиш, *могла би БАРЕМ да га љошћујеш; Па ДОБРО, нека дође*; – Да ли је Иван дошао? – Дошао је Иван, *АЛИ САМО он и нико више*);
- (ж) ‘услов под којим је адресант спреман на уступак’ (И што се она ту шепури – *да се има БАРЕМ шћа видјећи!*).

С друге стране, наилазимо и на, како се на први поглед чини, једноставније формално-семантичке класификације, као, на примјер, код Виктора С. Храковског (1999; 2000), који узима у обзир не само семантику везничких ријечи већ и њихову синтаксичко-семантичку спојивост са одређеним лексичко-семантичким групама глагола, као и карактер протицања радње у главној, односно зависној реченици. Овај лингвист концесивне реченице-конструкције раздваја на двије велике групе – *џџераџивне* и *неџџераџивне*, у оквиру којих се наводе и – с обзиром на карактер везничких ријечи – подробно анализирају различити модели датих реченица. Овдје ћемо навести, тек као илустрацију, свега неколико примјера, који се могу сврстати у те двије основне групе (модела).

Навешћемо најприје примјере *неџџераџивних* конструкција (за ову прилику конструисаних, односно овјерених):

- (а) *ИАКО је Иван* веома дуго/упорно *наговарао/молио* (НСВ) *Ану да осћане на вечери*, она (ИПАК) није одлучила да остане (СВ).

За реченице овога типа карактеристична је употреба глаголских и других предикатских ријечи са обиљежјем „градуелности“ (интензитета, степена, количине) у зависној клаузи, због чега је могућа и „прикључна“ употреба прилога управо са том семантиком. Поред тога, такве реченице могу да се употребљавају у различитим парадигматским (видско-временским) варијантама, нпр.:

(а-1) *ИАКО Иван* ВЕОМА ДУГО/УПОРНО *наговара/моли* (НСВ) *Ану да остане на вечери*, она (ИПАК) не одлучује ('не може да одлучи') да остане (НСВ).

Примјери *ийерайивних* конструкција:

(б) *ИАКО Иван* ЧЕСТО *навраћа* (НСВ) *код Ане, она га УВИЈЕК срдечно дочекује* (НСВ);

(б-1) *ИАКО Иван* ЧЕСТО *навраћа* (НСВ) *код Ане, она га НИКАД срдечно не дочекује* (НСВ).

Реченице-конструкције овога типа, за разлику од неитеративних реченица-конструкција, не одликују се високом фреквентношћу (ХРАКОВСКИЙ 1999; 2000). Поред тога, у главном дијелу реченице могућа је реализација дијаметрално супротне ситуације-последнице, што представља својеврсно одступање од постојеће нормe, због чега се таква ситуација-последница може, као што смо већ рекли, назвати и „конверзивном“, односно „обрнутом“ и „неочекиваном“.

Премда се у синтаксичким испитивањима могу срести различите дефиниције концесивних реченица, оне се, ипак, могу свести на свега двије групе (в., поред осталог, ЧЕРНИКОВА 2004):

(1) концесивне реченице изражавају логичку протурјечност између услова и радње као последнице, при чему услов који би требало да спречи (из)вршење радње, ипак не представља (праву) препреку или сметњу за њену реализацију;

(2) концесивне реченице изражавају логичку протурјечност између узрока и последнице, при чему концесивност ваља схватити као нереализовану последницу коју би требало да изазове дати узрок.

Ако се пак услов поистовети са узроком, за што постоји добар разлог јер су они обједињени, условно речено, наткатегоријалним каузалним (општим узрочним) односима, онда се за концесивне реченице може рећи да оне у свом зависном дијелу садрже основу (услов/узрок) за реализацију одређене последнице, а у главном дијелу – резултат супротан тој очекиваној логичкој последници, чиме се, на неки начин, крше правила организације уобичајених синтаксичких повезивања. На тај начин овим – „конверзивно“ структурираним – реченицама реализују се не само односи заједнички осталим зависносложеним реченицама каузално условљене структуре (узрочним, последичним, условним и циљним) већ и однос адверзативности карактеристичан за супротне (адверзативне) независносложене реченице (уп.: ЧЕРНИКОВА 2004; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 826 и д.; ПТИЧЕНКО 2009).²⁶ Управо овом аспекту конверзивности, односно

²⁶ Додајмо узгред да реализација конверзивних односа није ограничена одређеним типом синтаксичких структура, већ да је она (као универзална појава)

противурјечности и асиметричности као предуслову за реализацију укупне категоријалне семантике концесивних реченица-исказа посветили смо више пажње у нашем излагању.

2.6. СИНКРЕТИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ УСЛОВЉЕНИХ РЕЧЕНИЦА. У уводном дијелу рада напоменули смо да зависносложене реченице захваљујући међусобној повезаности (односом субординације) двију предикативних ситуација могу не само да створе оптималне услове за изражавање и диференцијацију каузално детерминисаних односа у ужем смислу (узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, допусних) већ и да реализују читав низ њихових синкретичких (узрочно-посљедичних, узрочно-погодбених, узрочно-допусних, узрочно-циљних, погодбено-допусних, погодбено-посљедичних, временско-узрочних, временско-условних и сл.) варијанти (в., нпр. ВОЙВОДИЧ 2010д; уп. такође: КОВАЋЕВИЋ 1988а: 194–226; КУБУРИЋ-МАЦУРА 2010). Овдје ћемо као илустрацију тог синкретичког начина изражавања условљености навести само неколико примјера (са краћим пропратним коментарима):

2.6.1. *Кад сване дан, здравом и чистјом човеку бива нешћо лакше* (зависносложена реченица са временско-узрочним значењем) (И. Андрић) (= ‘зато што сване дан’);

2.6.2. *Слушај, сѣвар је крујна (царско је у њишању!) и има да се реши одмах, ЈЕР ће високи чиновници, невини људи, њогубићи главе* ЗБОГ ВАС (И. Андрић) (узрочно-посљедична реченица са имплицитним погодбеним подзначањем);

2.6.3. *ЗБОГ СВЕГА ТОГА Авлија брзо а неосејно савије човека и њојчини га себи, ТАКО ДА сѣане да се губи* (И. Андрић) (главна реченица са узрочно-посљедичним значењем, а зависна са посљедичним);

2.6.4. *И ја, видевши да губим углед и муштерију, и да ћу и главу изгубити АКО ТАКО ДАЈЕ ПОЂЕ, расјродам њојајно и будзашћо оно робе и злати ња кренем ојей у свей* (И. Андрић) (узрочна реченица са пропратним погодбеним значењем);

2.6.5. *А КАД СЕ ДЕСИ ДА СЕ НЕБО НАОБЛАЧИ И СТАНЕ ДА ДУВА МЛАК И НЕЗДРАВ ЈУЖНИ ВЕТАР, КОЛИ ДОНОСИ ЗАДАХ МОРСКЕ ТРУЛЕЖИ, ГРАДСКЕ НЕЧИСТОЂЕ И СМРАДА ИЗ НЕВИДЉИВИХ ПРИСТАНИШТА, онда живој у ћелијама и на дво-ришћу њосћаје заисћа нејодношљив* (И. Андрић) (временске реченице са узрочним значењем);

2.6.6. *Али КАД СТЕ ви сами њред власћима изјавили да није нишћа крив, мораће да осћане овде* (И. Андрић) (временско-погодбено-узрочне реченице);

широко заступљена у различитим сегментима језичке употребе; уп., поред осталог, сагледавање конверзије кроз нешто другачију призму модалних (лексичко-семантичких, синтаксичко-семантичких и комуникативних) односа у: ПИПЕР 1984; ПИПЕР 1997: 147–156; Тошовић 1998: 78; Тошовић 2001: 349–350; Алановић 2008.

2.6.7. *Кући њрње и да ње моје очи више не виде, ЈЕР ЋУ НАРЕДИТИ ДА ТЕ ПРЕБИЈУ КАО МАЧКУ* (И. Андрић); *Признај, и сјаси главу, ЈЕР ВИДЕЋЕШ ДА ЋЕШ КРЕПАТИ НА МУКАМА* (И. Андрић) (говорни чинови претње, гдје су главне реченице независносложене са експлицитним – финалним, али и имплицитним – погодбеним значењем у односу на зависне, па се зависне реченице могу посматрати као посљедичне, односно као погодбено-посљедичне: ‘ако не урадиш овако, учинићу ти нешто лоше / де-сиће ти се нешто лоше’).

2.6.8. *КАДА ЈЕ ЊАС ЛИЗНУО ЊО ЛИЦУ, ЊРИНЦЕЗА ЗОЕ ЊОЧЕ ДА РИДА, ТАКО ДА СЕ НЕКОЛИКО ГЛЕДАЛАЦА ОКРЕНУ СА ЧУЋЕЊЕМ* (М. Капор) (временска реченица са пропратним посљедичним значењем).

Треба такође додати да се за реченице с датом, условљеном структуром могу често да везују уводне (модално-аксиолошке) ријечи, које доприносе изражавању субјективне модалности (подробније о употреби модалних ријечи с персуазивним значењима у узрочним реченицама в., нпр.: Ляпон 1980: 580; Онипенко 1985; Байдук 1995; Алановић 2014: 98–104). Такво повезивање могуће је, прије свега, због семантичке природе везничких ријечи-детерминатора, који врло често могу да имају модална обиљежја аксиолошке (позитивне или негативне) оцјене, што посебно долази до изражаја у „прототипским“ структурама синтаксичке условљености – у узрочним, односно условним реченицама, нпр.:

(1) (ПОЗИТИВНА ОЦЈЕНА): *Али ЗАХВАЉУЈУЋИ његовим ИЗВАНРЕДНИМ ПОТЕЗИМА, они су добили меч*; (2) (НЕГАТИВНА ОЦЈЕНА): *Називао нас је „скаутима“ ЗБОГ ТОГА ШТО ЈЕ У Бихаћу њих година ѡсѡјојало* ВРЛО БРОЈНО ДРУШЊВО СКАУЋА (ѡланинара), у које није био учлањен ниједан од нас, *ЈЕР смо о шуми и ѡприроди знали ДАЛЕКО ВИШЕ НЕГО СКАУЋИ Бихаћа* (Б. Ћопић. Магареће године); (3) (ПРИМЈЕРИ СА УВОДНОМ, МОДАЛНОМ РИЈЕЧУ): Треба да живи од ваздуха, од идеја и зрачења будућности, *ЈЕР збиља би ѡо сѡрашно одјекнуло у народу* кад би насиљем покушао да оствари оно што се без насиља не може (М. Лалић); Не би ни требало да свраћам, *ЈЕР ѡо су СТВАРНО наши* (М. Лалић); Скоро да ту има нечег расног, *ЈЕР Нико је МОЖДА од сѡаре расе* (М. Лалић); Није видио, вјероватно, *ЈЕР загледао се у нешѡо дубоко и несхваѡљиво, МОЖДА у хаѡѡичну будућности догађаја шѡо као ѡшласи на нас иду* (М. Лалић). – Дедер, молим те, звекни ми једну врућу, *ЈЕР НИКАКО данас не знам сањам ли или сам будан* (Б. Ћопић. Магареће године); уп. такође сличну модалну оцјену у погодбеној реченици: *АКО је жив*, ВЕРОВАТНО су га пренели у Тимархану (И. Андрић).

Поред наведених модалних односа, за овај тип реченица карактеристични су, на што смо већ скренули пажњу, и таксисни односи сукцесивности (антериорности/постериорности) предиката главне

реченице и клаузе, што је, у суштини, инхерентно њиховој организационој, условљеној структури.²⁷

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА. Каузални односи представљају не само сукцесивне, увијек хронотопски усмјерене и међусобно повезане, минималне семантичке биситуативне структуре са условљеном хипотаксом већ и често веома усложњене, разгранате структуре, јер догађај-узрок (P) у виду ланчане реакције ствара догађај-последницу (Q), који, са своје стране – усљед настале промјене – постаје узрок (P') наредне последнице (Q'), при чему један узрок може да изазове неколико последница, а неколико узрока – једну последницу. На тај начин, ствара се генеративна структура, која се састоји од јаке, нераскидиве међусобне везе ланаца и грана, помоћу којих се образује својеврсна мрежа узрока и последница са обиљежјима облигаторности и асиметричности. Као кратку илустрацију наведимо сљедећи примјер – два узрока (P₁, P₂) и једна последница – (Q):

Кад их човек њако гледа и слуша, све се у њему и нехотице окреће од живота ка смрти, од оних који броје и присвајају ка оном који је све изгубио и коме више ништа и не треба, ЈЕР ни њега нема (Андрић),

гдје се реализује временско-погодбено-узрочна зависносложена реченица – ‘КАД/АКО/ЗБОГ ТОГА ШТО ИХ ЧОВЕК ГЛЕДА И СЛУША (P₁), све се у њему и нехотице окреће од живота ка смрти (Q)’, као и узрочно-последична независносложена реченица са хипотаксичким елементима односне реченице и узрочна зависносложена реченица – ‘окреће се (...) ка оном који је све изгубио < P' > и (= ‘усљед чега’) коме више ништа и не треба < Q' > (P' + Q' = Q), јер ни њега нема’ (P₂).

²⁷ Више о томе в., поред осталог, Бондарко 1985, Кравар 1985, VOJVODIĆ 1988–1989, Козинцева 1991; 1995; Евтюхин 1996.; Храковский 1996а, а прије свега Бондарко 1987: 234–319, гдје је група аутора (А. В. Бондарко, С. М. Пољански, Т. Г. Акимова, Н. А. Козинцева, В. П. Недјалков и Т. А. Отаина) дала подробен опис таксиса као функционално-семантичке категорије; в. такође, VOJVODIĆ 2007в, гдје је дат и шири преглед литературе о овом питању. Датим истраживањима комплементарна су и поједина когнитивнолингвистичка проучавања у области хипотаксе; уп., поред осталог, PAVLOVIĆ 2012, гдје се (*на мајеријалу старословенског језика – Брижинских сјоменика*) организација клауза у сложеним реченицама посматра из перспективе иконичког принципа секвентивности, тј. секвентивног реда (који се реализује било као *принцип хронолошке секвенцијалности*, било као *принцип хијерархијске секвенцијалности*), према коме је конфигурација (позиционираност) елемената у хипотаксичким структурама условљена ванјезичким редослиједом њихових денотата.

Анализирани импликативни односи представљају, заправо, семантичке инваријанте условљених зависносложених реченица, чију структуру, грађење и функционисање одређује узајамна повезаност граматике и лексике, базиране на *ојшїїекаузалној адвербијалној семантици*. Другим ријечима, синтаксичка веза између клаузе и главне реченице, која је заснована на међусобном односу субординације између двије предикативне ситуације, реализује се помоћу тзв. *семантичких* везника, и они у овом случају, нагласимо још једном, једини имају организациону улогу, на основу које се одређује и детерминативно (адвербијално) значење читаве реченице.

3.1. Приводећи крају разматрање проблемски назначених аспеката категорије условљености и њених синтаксичких средстава изражавања, можемо додати да се одређене врсте текстова (дискурса) одликују управо каузално-импликативном структуром излагања. Збран и вјероватно најпознатији примјер таквог текста представља *Нови завјей* (2003), у којем већ на основу површног увида можемо да запазимо необично честу употребу зависносложених реченица са условљеном структуром. Шири анализа текста, укључујући и статистичку обраду датих реченица, то запажање и документовано потврђује (Волводић 2011а).

Као илустрацију типичних и широко заступљених каузално-импликативних хипотаксичких односа у *Новом завјейу* можемо навести везани текст општепознате поуке, односно заповијести о блаженствима:

Блажени сиромашни духом, *ЈЕР је њихово Царсїво небеско;*

Блажени који плачу, *ЈЕР ће се ушїјешїи;*

Блажени кротки, *ЈЕР ће наслиједиши земљу;*

Блажени гладни и жедни правде, *ЈЕР ће се насїиши;*

Блажени милостиви, *ЈЕР ће биши ѿмиловани;*

Блажени чисти срцем, *ЈЕР ће Бога видјети;*

Блажени миротворци, *ЈЕР ће се синови Божији назваши;*

Блажени прогнани правде ради, *ЈЕР је њихово Царсїво небеско;*

Блажени сте када вас срамоте и прогоне и лажући говоре против вас свакојаке рђаве ријечи, због мене. Радујте се и веселите се, *ЈЕР је велика ѿлашїа ваша на небесима, ЈЕР су шїако ѿрогонили и ѿроке ѿрије вас* (*Нови завјей* 2003: Мт. 5, 3–12).

Овом приликом ћемо се кратко аналитички осврнути²⁸ само на прву заповијест, односно реченицу:

²⁸ Шири преглед анализе са могућим логичким интерпретацијама (поступцима) и закључцима представљен је у Волводић 2011а.

Блажени сиромашни духом, *ЈЕР је њихово Царство небеско*.

Дата реченица се на први поглед (формално) састоји од два дијела – главне (*Блажени сиромашни духом*) и зависне (узрочне) реченице (*јер је њихово Царство небеско*). Међутим, пажљивим сагледавањем, као и на основу општеприхваћеног тумачења, доћи ћемо до закључка да је ова реченица (семантички) „тродјелна“, односно да садржи једну главну и двије зависне реченице, што се може представити каузално-импликативном „формулом“ $P_1 \Leftrightarrow Q_1 (P_2) \Rightarrow Q_2$ и примјеном логичких принципа интерпретације парафразирати уз извођење коначног закључка (конклузије) на сљедећи начин:

‘ако будете сиромашни духом (P_1), задобићете Царство небеско (Q_1)’
 ‘ако задобијете Царство небеско ($Q_1 = P_2$), онда ћете бити блажени’ (Q_2)’
 ‘ако будете сиромашни духом (P_1), онда ћете бити блажени (Q_2)’,

односно:

‘ако не будете сиромашни духом ($не-P_1$), нећете задобити Царство небеско ($не-Q_1$)’
 ‘ако не задобијете Царство небеско ($не-Q_1 = не-P_2$), онда нећете бити блажени’ ($не-Q_2$)’
 ‘ако не будете сиромашни духом ($не-P_1$), онда нећете бити блажени ($не-Q_2$)’.

Према томе, анализирана реченица садржи три (предикативне) компоненте:

- (1) *Блажени* (Q),
- (2) *сиромашни духом* (P_1),
- (3) *јер је њихово Царство небеско* (P_2).

На сличан начин може се представити интерпретација и осталих „заповијести“ (из препоруке, односно поуке) о блаженствима.

Поред наведеног, додајмо да и лингвостатистички подаци указују на каузално-импликативни карактер хипотаксе *Новог завјешта* (Вољводић 2011а: 542–544). Наиме, статистичка обрада показала је да је више од 1/3 укупног текста написано управо каузално детерминисаним (условљеним) реченицама²⁹, као и да су међу њима нај-

²⁹ Поред условљених фреквентне су и временске реченице (588 примјера), што је очекивано, јер је текст *Новог завјешта* проткан наративним исказима (причама, поукама и сл.), за које је карактеристична употреба временски оријентисане адвербијалне семантике. Међу временским реченицама најфреквентније су (у савременом преводу *Новог завјешта* 2003) реченице са везником *кад* (290), затим

бројније узрочне³⁰ (око 780 примјера у *Новом завјету* 2003 /синодална верзија/, што чини преко 46% укупне употребе, односно око 660 примјера у *Новом завјету* 1847 /Вуков превод/ или готово 42% укупне употребе), а посебно оне са везником *јер* (547 у *Новом завјету* 2003, односно 550 у *Новом завјету* 1847). Такође и намјерне реченице (637, односно 602), које су најбројније са везником *да* (550, односно 500), као и погодбене (227, односно 295) са најчешћим везником *ако* (190, односно 199) врло су фреквентне, док се посљедичне – искључиво са везником *иако да* (18, односно 15) и допусне (свега 11 – са подједнаком употребом везника *иако* /4/ и *ако* и /4/, односно 8 примјера – претежно са везником *ако* и /5/) веома ријетко користе.

Додајмо да сличну (процентуалну) заступљеност каузално условљених реченица, односно везника срећемо и у руском (синодалном) преводу Новог завјета (*Новый завет* 2004): узрочне реченице (585 примјера, што чини преко 42% укупне употребе) – у којима је најфреквентнији везник *ибо* (371); намјерне (483) – са најфреквентнијим везником *чтобы* (269); погодбене – искључиво са везником *если* (263); посљедичне – искључиво са везником *так что* (37); допусне (16) – претежно са везником *хотя* (14).

Уз овај кратки, статистички преглед каузално-импликативне хипотаксе у *Новом завјету* напоменућемо само да су у Вуковом преводу асиндетске хипотаксичке (јукстапониране) реченице са условљеним значењем донекле фреквентније него у синодалном (савременом) преводу, на што (на посредан начин) упућује и мањи број представљених синдетских, зависносложених условљених реченица (везника) у том (Вуковом) преводу. Такође и у преводу на руски језик, који се, за разлику од српског, посебно одликује широком употребом асиндетских реченица са каузално-импликативним значењем, уочљива је мања употреба зависносложених реченица са условљеном структуром. Као кратку илустрацију наведимо сљедећу узрочну реченицу у три превода, гдје је у српском синодалном

слиједе: *када* (као варијанта претходног везника) – 175, *док* – 103, *пошто* – 12, *чим* – 5 и *кад год* – 3.

³⁰ Узрочним зависносложеним реченицама додали смо и просте реченице (69 примјера) са предлозима *због* и *ради* (јер је њихова дубинска структура, као и структура узрочних зависносложених реченица, по својој суштини асиметрично-биситуативна) да бисмо поткрепили необичну заступљеност каузално-импликативних хипотаксичких односа, који представљају основу синтаксичке структуре *Новог завјета*.

преводу употребљена (уз зависносложену намјерну реченицу у функцији главне) клауза са узрочним везником *јер*, а у Вуковом и руском синодалном преводу – асиндетска реченица са истим (узрочним) значењем:

А сва дјела своја чине да их виде људи; ЈЕР *јроширују амајлије своје и љраве велике скуџе на хаљинама својим* (*Нови завјеџи* 2003; Мт. 23, 5) //
 А сва дјела своја чине да их виде људи; раширују своје амајлије, и граде велике скуте на хаљинама својима (*Нови завјеџи* 1847; Мт. 23, 5) //
 Все же дела свои делают с тем, чтобы видели их люди: расширяют хранилища свои и увеличивают воскрилия одежд своих (*Новый завет* 2004; Мт. 23, 5).

Уочена већа заступљеност асиндетских реченица у старијим преводима (и Вуковог и руског) *Новог завјеџа*, као и развијен систем зависносложених реченичних модела у новијем (синодалном) српском преводу, може да сигнализује, макар и у незнатној мјери, потврду о томе да је развој реченица текао од простијих модела ка сложенијим: прости → асиндетски (јукстапонирани) → синдетски паратаксички → синдетски хипотаксички (уп., поред осталог, Пешковский 2001: 421–422; уп. такође: Грицкат 1975: 212–224; Белић 1998: 287–290; Грковић 2013: 42–50).

На основу проведене анализе можемо закључити да се реченице са генеративно условљеном структуром у наведеним текстовима не користе случајно, што, другим ријечима, значи да оријентација на дати тип хипотаксе има посебан, могло би се чак рећи, прагматичан циљ. Ова претпоставка нарочито добија на значају, ако се зна да споменуте полипредикативне – каузалне, консекутивне, финалне, кондиционалне и концесивне – конструкције, чије су (по правилу, биситуативно-асиметричне) компоненте међусобно повезане логичким односом импликативности, имају широку употребу у областима квартарне људске дјелатности, као што су наука и филозофија, гдје – посебно када је ријеч о теоријском аспекту – долазе до изражаја логички и онтолошки доказни поступци, у првом реду дедуктивно-индуктивни поступци закључивања и експликације, што доприноси убједљивости у вјеродостојност, односно истинитост укупне поруке.

3.2. На самом крају, осврнућемо се врло кратко на класификацију размотрених реченица у српским граматикама. Условљене зависносложене реченице се у србистици (за разлику, на примјер, од русистике или бохемистике), по правилу, не издвајају као посебан реченични комплекс са општом каузалном, генеративном семантиком (уп., поред осталог: ВЕЉИЋОЎА-КРЉИЖКОВА 1979; Ляпон 1980: 562–

602; Белошапкова 1989: 754; Евтюхин 1996; 1997; Ширяев 1991: 172–178 и др.). Ако се у појединим српским (српскохрватским) граматицама овај тип реченица и издваја у неке групе или моделе, онда се то чини тако да се оне класификују прије свега с обзиром на њихову синтаксичку функцију, која корелира са функцијом дијелова (чланова) просте реченице, па, у складу с тиме, обично се говори о субјекатским, предикатским, атрибутским, објекатским и адвербијалним зависносложеним реченицама. Управо се у овој посљедњој групи (у адвербијалним реченицама, које обухватају и временске, мјесне /просторне/, начинске /начинско-поредбене/ и поредебене реченице) у тим граматицама могу понекад наћи и све врсте условљених реченица, али не и као посебна, издвојена подгрупа која се одликује специфичним адвербијалним, каузално детерминисаним односима. Другим ријечима, при класификацији се уопште не узима у обзир критеријум каузалне (условљене) структурисаности датих реченица, већ као критеријум служи само ужа семантика везничких ријечи сваке од тих реченица (уп.: ВРАБЕЦ, ПРАСТЕ и др. 1965: 203–213; СТЕВАНОВИЋ 1979: 845–915; КАТИЋИЋ 1986: 172–380; МРАЗОВИЋ, ВУКАДИНОВИЋ 1990: 449–560; БАРИЋ, ЛОНЧАРИЋ и др. 1997: 467–525; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2000: 300–333; СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2002: 824–1373; СИЛИЋ, ПРАНJKОВИЋ 2005: 329–357; КЛАЈН 2006: 258–272).

Додајмо да и савремена, прије свега функционално-граматичка истраживања показују да је управо наведеним реченицама заједничко обиљежје – ‘условљеност’, која се може дефинисати као „семантичко помјерање“ (рус. *семантический сдвиг*) у односу на неку (условну) тачку „мировања“ или „равнотеже“ (Евтюхин 1996: 145). Све то указује на потребу да се изврши додатна диференцијација адвербијалних реченица, а у оквиру њих – посебно група реченица са каузално-условљеном структуром, на коју смо у датом раду покушали да, макар и у општим цртама, скренемо пажњу.

Цитирана литература

- АКИМОВА, Т. Г., КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Аспектуально-таксисные ситуации.“ А. В. Бондарко (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис.* Ленинград: Наука, 1987: 257–294.
- АЛАНОВИЋ, МИЛИВОЈ. „Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XLVIII/1–2 (2005): 151–232.

- АЛАНОВИЋ, Миљивој. „Синтаксички и комуникативни аспекти конверзије.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* књ. LI/1–2 (2008): 87–98.
- АЛАНОВИЋ, Миљивој. *Каузативност – манијулативност: од концепција ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- АЛАНОВИЋ, Миљивој. „Видови лексичке регулације међуреченичне каузалне корелације.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXX (2014): 91–109.
- АЛЕКСАНОВА, С. А. „Структурно-семантичке особености конструкциј с детерминантама уступки.“ *Вестник Университета Росијској академији образовања* № 4 (2008): 29–32.
- АЛЕКСАНОВА, С. А. *Обстоятельственные детерминанты в системе членов предложения*. Славјанск-на-Кубани: Славјанскиј-на-Кубани државни педагошки институт, 2009.
- АНТОНИЋ, Ивана. „Синтакса и семантика падежа.“ *Синтакса савременог српског језика: Простор реченица*. Београд – Нови Сад, 2005: 119–300 [в. ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005].
- АНТОНИЋ, Ивана. „Неке модификације временског односа у реченици с темпоралном клаузом.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIX (2013): 335–345.
- АПРЕСЈАН, В. Ју. „Уступителност как системообразующий смысл.“ *Вопросы языкознания* № 2 (2006): 85–110.
- АПРЕСЈАН, Ју. Д. *Избранные труды* т. II: *Интегрално описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995.
- АРУТЈОНОВА, Н. Д. *Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы*. Москва: Наука, 1976.
- АРУТЈОНОВА, Н. Д. и Е. В. Падучева. „Истоки, проблемы и категории прагматики.“ Е. В. Падучева (общ. ред.). *Новое в зарубежной лингвистике* вып. XVI: *Лингвистическая прагматика*. Москва: Прогресс, 1985: 3–43.
- БАЙДУК, Л. М. „Аксиологическе оценке в причинно-следственных конструкциях современного русского языка.“ *Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова / Тезисы докладов*. Москва: МГУ, 1995: 179–180.
- БАКУЛЕВ, А. В. „Функционально-семантическое поле каузальности в русском языке.“ *Известия Росијског државног педагошког университета им. А. И. Герцена* № 114 (2009): 186–191.
- БЕЛИЋ, Александар. „О синтаксичком индикативу и ‘релативу’.“ *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski* vol. II (1928). Cracoviae: Apud Bibliopolas Geberthner & Wolff: 47–55.

- БЕЛИЋ, Александар. *Избрана дела*. – Т. I: *Ойшїа лингвистїка: О језичкој ѝрироди и језичком развїтїку*. – Књ. I и II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. *Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории)*. Москва: Просвещение, 1967.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. *Современный русский язык: Синтаксис*. Москва: Высшая школа, 1977.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. (ред.). *Современный русский язык*. – 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.
- БОГДАНОВА, Н. М. „Способы выражения причинной обусловленности в художественном тексте типа «рассуждение» на русском и английском языках.“ *Филологические науки. Вопросы теории и практики* (Тамбов) № 12 (42), ч. 3 (2014): 32–34 <<http://gramota.net/materials/2/2014/12-3/7.html>> 31.05.2015.
- БОНДАРКО, А. В. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984.
- БОНДАРКО, А. В. „О таксисе (на материале русского языка).“ *Zeitschrift für Slawistik* Bd. XXX, Hf. 5 (1985): 3–16.
- БОНДАРКО, А. В. (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Наука, 1987.
- ВАЛГИНА, Н. С. и Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. *Современный русский язык: учеб. для филол. спец. вузов*. – 5-е изд., перераб. Москва: Высшая школа, 1987.
- ВАСИЋ, Вера. „Синтаксичка кореференцијалност.“ *Јужнословенски филолог* књ. LIV (1998): 79–86.
- ВАСИЋ, Вера. „Хијерархизација предиката и типологија субординираних клауза.“ *Научни састїанак славистїа у Вукове дане* књ. 31/1 (2003): 29–34.
- ВАСИЋ, Вера. „Критерији организовања сложене реченице.“ *Научни састїанак славистїа у Вукове дане* књ. 33/1 (2004): 47–54.
- ВАСИЋ, Вера. „Граматика у дискурсу: каузална клауза као аподоза.“ Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка ѝроучавања срїског језика*. Београд: САНУ, 2008: 193–200.
- ВЕНДЛЕР, З. „Причинные отношения.“ – Перевод с англ. Я. Я. Перцовой. В. В. Петров (общ. ред). *Новое в зарубежной лингвистике* вып. XVIII: *Логический анализ естественного языка*. Москва: Прогресс, 1986: 264–276.
- ВОЙВОДИЧ, Дойчил. „О темпоральном характере пропозиции перформативных высказываний.“ Г. А. Золотова (общ. ред). *Вопросы русского языкознания* вып. XII: *Традиции и тенденции в современной грамматической науке*. Москва: МГУ, 2005: 100–109.

- Войводић, Д. П. „Некоторые замечания о типологической дифференциации условных предложений в славянских языках.“ *Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов / Материалы Второй Междунар. науч. конф.* (Волгоград, 24–26 апр. 2007 г.): в 2 т. Т.1. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007а: 109–115.
- Войводић, Д. П. „Об одной разновидности условных предложений (гипотаксис презенса СВ и его аналогов).“ *Русский язык: исторические судьбы и современность / III Международный конгресс исследователей русского языка* (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 20–23 марта 2007 г.): Труды и материалы / Составители М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. Москва: МАКС Пресс, 2007б: 193–194.
- Вољводић, Дојчил. „О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама.“ *Славистиџка* књ. XI (2007в): 206–222.
- Вољводић, Дојчил. „Корелативна радња у сложеним реченицама (на примјерима употребе футура у српском и другим словенским језицима).“ *Славистиџка* књ. XII (2008): 358–370.
- Войводић, Д. П. „О каузальных отношениях в сложных предложениях в сербском и русском языках.“ *Славянские языки и культуры в современном мире / Международный научный симпозиум* (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 24–26 марта 2009 г.): Труды и материалы / Составители О. В. Дедова, Л. М. Захаров; под общим руководством М. Л. Ремневой. Москва: МАКС Пресс, 2009а: 58–59.
- Вољводић, Дојчил. „О зависносложеним реченицама са условљеном структуром (опште карактеристике, статус и класификација).“ *Славистиџка* књ. XIII (2009б): 121–136.
- Войводић, Д. П. „О принципе ‘обманутого ожидания’ в concessивных предложениях (на материале русского и сербского языков).“ *Русский язык: исторические судьбы и современность / IV Международный конгресс исследователей русского языка* (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 20–23 марта 2010 г.): Труды и материалы / Составители М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. Москва: МГУ, 2010а: 415–416.
- Вољводић, Дојчил. „О конверзивној асиметрији, имплицитној евиденцијалности и епистемичкој модалности у concessивним реченицама.“ *Зборник Мајшице срјске за славистиџику* књ. 78 (2010б), с. 135–149.
- Войводић, Д. П. „О семантическом инварианте уступительных предложений (на материале русского и сербского языков).“ *Интеграционные процессы в коммуникативном пространстве регионов / Материалы Междунар. науч. конф.; Пленарное заседание* (Волгоград, 12–14 апр. 2010 г.). Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2010в: 70–77.

- Войводић, Д. П. „О генеративних синтаксических структурах и категории обусловленности (на материале русского и сербского языков).“ В. В. Шигуров (отв. ред.). *Русский язык в контексте национальной культуры* / Материалы Междунар. науч. конф. (Саранск, 27–28 мая 2010 г.). Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2010г: 228–232.
- Войводић, Д. П. „О дифференцированных и синкретических отношениях в сложноподчиненных предложениях с обусловленной структурой в славянских языках.“ Е. А. Мирошниченко (отв. ред.). *Опыт международных гуманитарных исследований в российском и европейском образовательном пространстве* / Сборник научных статей. Славянск-на-Кубани: Издательский центр СГПИ, 2010д: 46–51.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О каузално-импликативној оријентацији хипотаксе у новозавјетним текстовима.“ Богољуб Шијаковић (ур.). *Српска теологија данас 2010* књ. 2 / Зборник радова другог годишњег симпозиона (Београд, Православни богословски факултет, 28–29. маја 2010). Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 2011а: 537–547.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О категоријалној семантици каузално условљених реченичних структура.“ Срето Танасић (гл. ур.). *Грамајика и лексика у словенским језицима* / Зборник радова (Међународни научни симпозијум, Нови Сад – Београд, 14–16. септембар 2010). Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011б: 337–348.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. *Проблемајика развоја фујџура и његове грамајикализације у словенским језицима (с посебним освртом на ситуацију у српском, руском и њолском)*. – Второ, поправено и допуљнено издание. Русе [България]: Лени-Ан, 2014.
- ВСЕВОЛОДОВА, М. В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: МГУ, 2000.
- ВСЕВОЛОДОВА, М. В. и Т. А. Ященко. *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*. – 2-е изд. Москва: Изд-во ЛКИ, 2008.
- ВУКОВИЋ, ЈОВАН. „Футур II и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику (с освртом на историјски развитак облика и значења).“ *Пишања књижевности и језика* бр. 4–5 (1958): 5–28.
- ГОРТАН-ПРЕМК, ДАРИНКА. „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXVI/1–2 (1964): 437–458.
- ГРАЙС, Г. П. „Логика и речевое общение.“ – Перевод с англ. В. В. Туровского. Е. В. Падучева (общ. ред.). *Новое в зарубежной лингвистике* вып. XVI: *Лингвистическая прагматика*. Москва: Прогресс, 1985: 217–237.

- ГРИГОРЬАН, Е. Л. „Каузальные значения и синтаксические структуры.“ *Вопросы языкознания* № 1 (2009): 23–34.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О неким особинама футура II (футура егзактног).“ *Наши језик* књ. VIII (1956): 89–105.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Разлика између предлога *због* и *услед*.“ *Наши језик / Нова серија* књ. VIII/7–10 (1957): 236–241.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд, Народна библиотека СР Србије, 1975.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. „Развој хипотактичког да у старосрпском језику.“ *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* књ. XLVII/1–2 (2004): 185–203.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Историјска лингвистика : когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (= Библиотека Theoria), 2013.
- ГУДКОВ, В. П. *Формы будущего времени в сербскохорватском литературном языке / Автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук*. Москва: МГУ, 1964.
- ГУДКОВ, В. П. „Презенс глаголов совершенного вида в значении будущего времени в сербскохорватском (сербском и хорватском) языке.“ *Славистички студии* (На проф. Р. П. Усикова по повод нејзината 70-годишнина) бр. 12 (Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“) (2006): 61–63.
- ГУСМАН ТИРАДО, Р. *Генеративные сложноподчиненные предложения в русском языке / Под ред. А. М. Ломова*. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 1998.
- ГУСМАН ТИРАДО, Р. „Сложноподчиненные предложения, выражающие генеративные отношения.“ *Русский язык за рубежом* № 3 (2001): 58–64.
- ДЕМЬЯНКОВ В. З. „Предикаты и концепция семантической интерпретации.“ *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* т. 39, № 4 (1980): 336–346.
- ДЕМЬЯНКОВ В. З. „Конвенции, правила и стратегии общения (интерпретирующий подход к аргументации).“ *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* т. 41, № 4 (1982): 327–337.
- ЕВТЮХИН, В. Б. „Группировка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка.“ А. В. Бондарко (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996: 138–174.
- ЕВТЮХИН, В. Б. *Категория обусловленности в современном русском языке и вопросы теории синтаксических категорий*. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1997.

- ЗАГНИТКО, А. А. „Русское сложноподчиненное предложение: аспекты семантической классификации.“ Г. А. Золотова (общ. ред). *Вопросы русского языкознания* вып. XII: *Традиции и тенденции в современной грамматической науке*. Москва: МГУ, 2005: 140–144.
- ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ, Душанка. „О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. L (2007) (посвећено професору др Мати Пижуриси поводом 65-годишњице живота): 271–279.
- ЗОЛотова, Г. А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука, 1973.
- ЗОЛотова, Г. А. и Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва: Издательство Московского университета, 1998.
- ИВИЋ, Милка. „Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику.“ *Наш језик / Нова серија* књ. V/5–6 (1954): 186–194.
- ИВИЋ, Милка. „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXII (1957–1958): 141–166.
- ИВИЋ, Милка. „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*.“ *Зборник за филологију и лингвистику* књ. XIII/1 (1970): 43–54.
- ИВИЧ, М. „О маркированности предиката придаточных предложений по признаку мобильности.“ Е. В. Чешко (отв. ред.). *Исследования по славянскому языкознанию: сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна*. Москва: Наука, 1971: 158–161.
- КАРУ, Катрин. *Уступительные конструкции в эстонском и русском языках / Dissertationes philologiae slavicae Universitatis Tartuensis 17* (Дисс. на соиск. науч. степ. докт. филос. по рус. яз.). Тарту: Тартуский университет, 2006 <<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/304/1/karukatrin.pdf>> 10.02.2010.
- КЛАЈН, Иван. *Грамајтика српског језика за сѝранце*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О узрочном значењу конструкције *у +* локатив.“ *Наш језик* књ. XXXII/1–2 (1997): 26–37.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом.“ *Јужнословенски филолог* књ. XLIV (1988): 45–57.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Из проблематике развоја синтаксичких категорија: финалне конструкције у Доситејеву језику.“ *Научни сасѝанак славистиѝа у Вукове дане* књ. 19/2 (1990): 69–80.

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику.“ *Зборник Мајице српске за славистику* књ. 73 (2008): 195–211.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Употреба футура II у простој реченици.“ *Српски језик – студије српске и словенске* бр. XIV/1–2 (2009): 65–75.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. *Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями*. Ленинград: Наука, 1991.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа).“ *Вопросы языкознания* № 3 (1994): 92–104.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Выражение таксисных значений в условных предложениях русского языка.“ *Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова / Тезисы докладов*. Москва: МГУ, 1995: 178–179.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „К вопросу о категории засвидетельствованности в русском языке: косвенный источник информации.“ А. В. Бондарко, С. А. Шубик (отв. ред.). *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. Санкт-Петербург: Наука, 2000: 226–240.
- КОР ШАИН, И. „Имплицитные условные отношения в русском языке.“ М. Гиро-Вебер, И. Б. Шатуновский (отв. ред.). *Русский язык: пересекая границы*. Дубна: Международный Университет природы, общества и человека «Дубна», 2001а: 98–108.
- КОР ШАИН, И. „О выборе коррелятива с союзом «если».“ *Русский язык в школе* № 22 (2001б): 86–89.
- КРАВАР, Мирослав. „Модална типологија хипотетичкога периода у хрватско-српском језику.“ *Научни састанак слависти у Вукове дане* књ. 14/2 (1985): 11–20.
- КРЮЧКОВ, С. Е. и Л. Ю. Максимов. „Типы сложноподчиненных предложений с придаточной частью, относящейся к одному слову или словосочетанию главной части.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1960): 12–21.
- КРЮЧКОВ, С. Е. и Л. Ю. Максимов. *Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения*. Москва: Просвещение, 1969.
- КУБУРИЋ-МАЦУРА, Мијана. „Синтаксичке концесивне јединице у Андрићевим приповијеткама из грачког опуса.“ Branko Tošović (Hg./ur.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924) / Grački opus Iva Andrića (1923–1924)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beograd: Beogradska knjiga [= Andrić-Initiative: Ivo Andrić im

- europäischen Kontext, Bd. 3 – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 3], 2010: 361–377.
- ЛАТЫШЕВА, А. Н. „О семантике условных, причинных и уступительных союзов в русском языке.“ *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология* № 5 (1982): 51–59.
- ЛЯПОН, М. В. „Сложноподчиненные предложения расчлененной структуры.“ Шведова, Н. Ю. (гл. ред.). *Русская грамматика*. – Т. II: *Синтаксис*. Москва: Наука (= Институт русского языка АН СССР), 1980: 539–615.
- ЛЯПОН, М. В. *Смысловая структура сложного предложения и текст: к типологии внутритекстовых отношений*. Москва: Наука, 1986.
- ЛОМОВ, А. М. и Р. Гусман Тирадо. „Русское сложноподчиненное предложение и проблема его содержательной интерпретации.“ *Вопросы языкознания* № 6 (1999): 54–65.
- МАКСИМОВ, Л. Ю. „Сложноподчиненное предложение в ряду других синтаксических единиц.“ В. В. Виноградов (ред.). *Мысли о современном русском языке / Сборник статей*. Москва: Просвещение, 1969: 93–104.
- МАКСИМОВ, Л. Ю. *Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского литературного языка) / Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук*. Москва: МГПИ им. В. И. Ленина, 1971.
- МАРИЋ, Биљана. „Девербативне/деадјективне конструкције са временским значењем као средство зависног таксиса (у руском језику у поређењу са српским).“ *Славистика* књ. XVI (2012): 151–159.
- МАСЛОВА, А. Ю. *Введение в прагматингвистику*. – Изд. 3-е. Москва: Флинта : Наука, 2010.
- МЕТС, Н. А. (ред.). *Практическая грамматика русского языка для зарубежных преподавателей-русистов*. Москва: Русский язык, 1985.
- МИЛИНКОВИЋ, Љубо. „Изражавање узрочно-последичних односа у научном стилу руског и српског језика.“ *Славистика* књ. XI (2007): 223–231.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. *Фуџур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*. Сарајево: АНУБиХ (= Дјела АНУБиХ, књ. XXXIX: Одјељење друштвених наука, књ. 24), 1970.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Каузална функција зависне реченице која се уводи везником кад у српскохрватском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XXVII–XXVIII (1984–1985) (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота): 461–469.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику.“ *Научни састјанак слависта у Вукове дане* књ. 14/2 (1985): 21–35.

- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује.“ *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* књ. 15/1 (1986а): 33–45.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном реченицом која се уводи везником *што*.“ *Наш језик* књ. XXVII/1–2 (1986б): 67–72.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина. „О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. LX (2004): 57–65.
- МУЗАФАРОВА, А. К. „Функционирование временных сложноподчиненных предложений с разным соотношением предикативности и пропозитивности в них.“ Р. Д. Кузнецова (отв. ред.). *Сложное предложение в тексте / Межвузовский тематический сборник научных трудов*. Калинин: Калининский государственный университет, 1988: 23–30.
- МУСАТОВА, Г. А. *Семантика уступки / Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук*. Москва: Московский гос. обл. ун-т, 2008.
- НАЗИКОВА, Е. А. „Синонимия сложных предложений выражающих условно-следственные отношения.“ *Русский язык в школе* № 1 (1974): 77–83.
- НИКОЛАЕВА, Т. М. и И. Фужерон. „Некоторые наблюдения над семантическим статусом сложных предложений с уступительными союзами.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1999): 17–36.
- НИКОЛИЋ, Марина. „Нетипична средства за изражавање категорије степена у савременом српском језику.“ Срето Танасић (гл. ур.). *Грамаишка и лексика у словенским језицима / Зборник радова (Међународни научни симпозијум, Нови Сад – Београд, 14–16. септембар 2010)*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011а: 467–478.
- НИКОЛИЋ, Марина. „Начинске реченице у савременом српском језику: статус и семантички потенцијал.“ Милош Ковачевић (одг. ур.). *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I: *Књижевни (сјандардни) језик и језик књижевности / Зборник радова са V међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“* (Крагујевац, 29–30. октобар 2010). Крагујевац: ФИЛУМ, 2011б: 113–127.
- ОНИПЕНКО, Н. К. „О субъектної перспективе каузативных конструкций.“ *Вопросы языкознания* № 2 (1985): 123–132.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Кондиционална клауза у старосрпској пословноправној писмености.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXII (2006): 113–138.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Каузална клауза у старосрпској пословноправној писмености.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIII (2007а): 167–197.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Концесивна клауза у старосрпској пословноправној писмености.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XXXII (2007б): 283–291.

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Просторне метафоре у старосрпским синтаксичко-семантичким системима каузативног типа.“ Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка истраживања српског језика*. Београд: САНУ, 2008: 201–219.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица: од XIII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. „Два вида сложеног синтаксичког односа: експликација и дескрипција.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* (посвећено сећању на акад. Павла Ивића) књ. XLII (1999): 141–148.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. *Русский язык в научном освещении*. – Изд. 8-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2001.
- ПИПЕР, Предраг. „О конверсивных предложениях с квантификативами всеобщности в сербохорватском языке сопоставительно с русским.“ В. П. Гудков (ред.). *Исследования по славянской филологии*. Москва: Московский университет, 1984: 147–157.
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички ирилози у српскохрватском, руском и њолском језику: (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик (= Библиотека Јужнословенског филолога; нова серија, књ. 8.), 1988.
- ПИПЕР, Предраг. „О кондиционалности у простој реченици.“ *Јужнословенски филолог* књ. LIV (1998): 41–58.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица / У ред. акад. Милке Ивић*. Београд: Институт за српски језик САНУ : Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна грамика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ПОДЛЕСКАЯ, В. И. „Имплицативные конструкции: некоторые проблемы типологической классификации.“ *Вопросы языкознания* № 6 (1995): 77–84.
- ПОЛОВИНА, Весна. „Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику.“ *Научни саставак слависти у Вукове дане* књ. 15/1 (1986): 85–93.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса.“ *Научни саставак слависти у Вукове дане* књ. 31/1 (2003): 201–220.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Еписколарни дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2000.

- ПОПОВИЋ, Људмила. *Конџрасџивна грамаџика срџског и украјинског језика: џаксис и евиденџијалносџ*. Београд: САНУ (= Одељење језика и књижевности; Српски језик у поређењу са другим језицима, књ. 3), 2014.
- ПОСПЕЛОВ, Н. С. „Сложноподчиненно предложење и ево структурне типе.“ *Вопросе језикознанија* № 2 (1959): 19–27.
- ПОСПЕЛОВ, Н. С. „О структурно-семантичке основе обједињенија и разграничења еднотленних конструкџиј сложноподчиненно предложења в современном руском језике.“ *Мисли о руској граматици*. Москва: Просвещеније, 1990: 153–160.
- ПРАЊКОВИЋ, Иво. „Зависне реченице у хрватском или српском језику – класификаџиске недоумице.“ *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* књ. 15/1 (1986): 57–65.
- ПТИЧЕНКО, О. А. „Философске, семантико-синтаксическе аспекте и границе поља концесивности в руском језике.“ *Вестник Ставропольског государственног университаета* № 60 (2009): 120–127.
- РАДОЛЧИЋ, Ружица. „Систем предлошко-падежних конструкџија са циљним значењем у руском језику у поређењу са српским.“ *Зборник Матице срџске за филологију и лингвистџику* књ. LIII/2 (2010): 141–168.
- РИСТИЋ, Стана. „Категорија очекиваности у неким лексичким и граматичким јединицама.“ *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* књ. 28/2 (1999): 159–166
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунска клауза у систему зависних реченица српског језика.“ *Зборник Матице срџске за славистџику* књ. 71–72 (2007): 329–341.
- РУЖИЋ, Владислава. *Дојунске реченице у савременом срџском језику / Посебан отисак из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* књ. XLIX/1 (2006): 123–216; књ. XLIX/2 (2006): 105–266. Нови Сад: Матица српска, 2008.
- РУЖИЋ, Владислава. „О класификаџији зависних реченица у српском језику.“ *Срџски језик – сџудије срџске и словенске* бр. XV/1–2 (2010): 105–119.
- САВИЋ, Милица. „Намерна реченица у делима два савремена српска писца.“ *Прилози џроучавању језика* бр. 39 (2008): 245–258.
- СЕМЕНОВА, Н. В. *Семантика таксиса: концептуализација и категоризација*. Великиј Новгород: Новгород. гос. ун-т им. Јрослава Мудрог, 2002.
- СИМИЋ, Радоје. „Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXXII (1976): 47–119.
- СИМИЋ, Радоје и Јелена Јовановић. *Срџска синџакса*, I–II. Београд: Филолошки факултет : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика (= Студије српске и словенске; научне монографије, сер. IV,

- бр. 1) – Никшић: Филозофски факултет – Подгорица: Црногорски универзитет – Београд/Никшић: Јасен, 2002.
- СКОБЛИКОВА, Е. С. *Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс): учеб. пособие.* – 3-е изд., испр. и доп. Москва : Флинта : Наука, 2006.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Глаголски облици у српскохрватским и руским декларативним и финалним реченицама.“ *Научни састџанак славистиџа у Букове дане* књ. 14/2 (1985): 129–137.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти.“ *Јужнословенски филолог* књ. XLIII (1987): 65–82.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин. „О вредности традиционалног граматичарског приступа синтаксичким системима.“ *Зборник Мајџице срџске за славистиџку* књ. 71–72 (2007): 283–291.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Грамаџџика срџскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе.* – Седмо издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Употреба и значење предлога због и ради.“ *Наш језик* књ. VI/5–6 (1939): 139–150.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Начин одређивања значења глаголских времена.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXII (1957–1958): 19–48.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срџскохрватџски језик (грамаџџички системи и књижевнојезичка норма).* – Књ. II: *Синџакса.* Београд: Научна књига, 1979 (1969, 1974).
- СТЕПАНОВ, Страхџиња. „Падежне и предлошко-падежне конструкције са значењем узрока у делу Проте М. Ненадовића и Лазе Лазаревића.“ *Прилози џроучавању језика* књ. 36 (2005): 77–102.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Декомпоновање предиката и зависносложена реченица.“ *Призма* бр. 1 (1990): 47–55.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Презенџи у савременом срџском језику.* Београд: Институт за српски језик САНУ (= Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 12), 1996.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Узрочне реченице с везником ако у савременом срџском језику.“ *Срџски језик – сџудије срџске и словенске* бр. XVII/1–2 (2012): 53–63.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Временско и узрочно значење везника џошџо у савременом српском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIX (2013): 319–334.
- ТЕРЕМОВА, Р. М. *Опыт функционального описания причинных конструкций: учебное пособие к спецкурсу.* Ленинград: Наука, 1985.

- ТЕРЕМОВА, Р. М. *Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке*. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1986.
- ТЕРЕМОВА, Р. М. „К вопросу о субкатегоризации уступительных отношений в современном русском языке.“ *Грамматическая семантика слова и предложения: Ученые записки Тартуского государственного университета* вып. 760 (1987): 49–52.
- ТОШОВИЧ, Бранко. *Глагольный категориал*. Opole: Uniwersytet Opolski – Graz: Universität Graz, 1998.
- УРЫСОН, Е. В. „Союз *если* и семантические примитивы.“ *Вопросы языкознания* № 4 (2001): 45–65.
- УРЫСОН, Е. В. „К типологическому описанию служебных слов с противительной и уступительной семантикой.“ *Четвертая типологическая школа: Международная школа по лингвистической типологии и антропологии / Специальная сессия: Типология дискурсивных категорий и средств организации дискурса в японском, армянском и русском языках* (Ереван, 21–28 сентября 2005 г.): Материалы лекций и семинаров. Москва: Российский гос. гум. ун-т., 2005: 328–331.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског генитива / Прев. с польског Гордана Јовановић; уводни текст: Милорад Радовановић. „О синтакси генитива“: 5–15*. Београд: Вукова задужбина : Орфелин; Нови Сад: Матица српска, 1995.
- ХААГ, Эрика-Оксана. *Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке / Dissertationes philologiae slavicae Universitatis Tartuensis 13* (Дисс. на соиск. учен. степ. докт. филос. по рус. яз.). Тарту: Тартуский университет, 2004 <http://www.murmix.narod.ru/uch/rus/Typology_i_vyrazhenie_prichinno_sledstvennyh_otnoshenii_v_RYA.pdf> 10.02.2010.
- ХАЈДИЌ, Августина. „Употреба на идното време во подредната дел-реченица на условната зависносложена реченица (македонски јазик) односно на футурот I во протазата на погодбената реченица (српскохрватски/хрватскосрпски јазик).“ *Slavist br. 2* (1991): 143–149.
- ХОЛОДОВИЧ, А. А. (отв. ред.). *Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив*. Ленинград: Наука, 1969.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Условные конструкции (опыт исчисления).“ А. В. Бондарко (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996а: 175–213.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Анкета для описания условных конструкций.“ *Вопросы языкознания* № 6 (1996б): 49–71.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Теоретический анализ условных конструкций (семантика, исчисление, типология).“ В. С. Храковский (отв. ред.). *Типология условных конструкций*. Санкт-Петербург: Наука, 1998а: 7–96.

- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Уступительные предложения в системе импликативных конструкций.“ *Общее языкознание и теория грамматики* / Материалы чтений, посвященных 90-летию С. Д. Кацнельсона. Санкт-Петербург: Наука, 1998б: 79–89.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. (отв. ред.). *Типология уступительных конструкций*. Санкт-Петербург: Наука, 2004.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Универсальные уступительные конструкции.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1999): 103–122.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Опыт анализа универсальных уступительных конструкций.“ А. В. Бондарко, С. А. Шубик (отв. ред.). *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. Санкт-Петербург: Наука, 2000: 135–163.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Категория таксиса (общая характеристика).“ *Вопросы языкознания* № 2 (2003): 32–53.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Эвиденциальность и эпистемическая модальность.“ В. Hansen, P. Karlik (eds). *Slavolinguistica 6: Modality in Slavonic Languages (New Perspective)*. München: Sagner, 2005: 87–94.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. (отв. ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии* / Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой. Санкт-Петербург: Наука, 2007.
- ЧЕРНИКОВА, Н. С. „Уступительные конструкции: отклонение от стандарта? (на материале английского языка).“ *Язык, коммуникации и социальная среда* / Сб. науч. трудов. Вып. 3. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2004: 163–169.
- ШАКИРОВА, Р. Д. „О соотношении категории эвиденциальности и эпистемического статуса высказывания (на материале современного немецкого языка).“ *Вестник Самарского государственного университета* т. 38, № 4 (2005): 127–134.
- ШЕСТУХИНА, И. Ю. *Категория эвиденциальности в русском нарративном тексте: коммуникативно-прагматический аспект* / Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Барнаул: Алт. гос. пед. акад., 2009.
- ШИРЯЕВ, Е. Н. „Отношения логической обусловленности: способы выражения и их распределение по сферам языка.“ Д. Н. Шмелев (отв. ред.). *Грамматические исследования: Функционально-семантический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис*. Москва: Наука, 1991: 165–238.
- ШМЕЛЕВА, Т. В. *Семантический синтаксис* / Текст лекций. Красноярск: Красноярский гос. ун-т, 1988.
- ЯКОБСОН, Р. О. „Шифтеры, глагольные категории и русский глагол“ / Пер. с англ. А. К. Жолковского. Б. А. Успенский (отв. ред.). *Принципы ти-*

пологического анализа языков различного строя. Москва: Наука, 1972: 95–113.

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica.* Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BARIĆ, Eugenija i Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. *Hrvatska gramatika.* – II. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- BĚLIČOVÁ, Helena. „K finálnímu významu předložek v spisovných jazycích slovanských.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XXVII–XXVIII (1984–1985) (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота): 69–75.
- BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ, Helena. „Systém mezivětných příčinných vztahů v ruštině a v češtině.“ *Slavica slovacca* roč. 14, čís. 3 (1979): 217–240.
- BRABEC, Ivan i Mate Hraste, Sreten Živković. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika.* – VI, neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1965.
- BUGARSKI, Nataša. „Uzročna klauza u jeziku Danila Kiša.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XLII (1999): 189–217.
- DANCYGIER, Barbara and Radoslava Trnavač. „Conjunctions, verb forms, and epistemic stance in Polish and Serbian predictive conditionals.“ D. Divjak, A. Kochanska (eds.). *Cognitive Paths into the Slavic Domain: Cognitive Linguistics Research* vol. 38. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007: 181–218.
- FORTUIN, Egbert. „Iconicity, economy and frequency: the paratactic conditional perfective present construction in Russian.“ *Russian Linguistics* vol. 35, № 1 (2011): 89–123.
- IVIĆ, Milka. „O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama.“ Milka Ivić. *Lingvistički ogledi.* Beograd: Biblioteka XX vek (61), 1983: 145–153.
- KATIČIĆ, Radoslav. „Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XXVII–XXVIII (1984–1985) (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота): 339–342.
- KATIČIĆ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku.* Zagreb: JAZU : Globus, 1986.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica.* Zagreb: Matica hrvatska (= Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25), 1995.
- KORDIĆ, Snježana. „Koordinacija i subordinacija u složenim rečenicama slavenskih jezika.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIV (2008): 189–197.
- KOR CHAHINE, Irina. „Que de ‘si’! (particularités du fonctionnement de *si* et *esli*).“ *Revue des Études slaves* t. LXXIII, fasc. 1 (2001): 61–76.

- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988a.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. „Koncesivnost kao posljedica negacije kauzalnosti“. *Filologija* br. XVI/2 (1988b): 93–100.
- KRAVAR, Miroslav. „Futur II. u našem glagolskom sistemu.“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* sv. 1 (1959/1960) (= 1960): 30–50.
- KRAVAR, Miroslav. „Verbal Aspect and Relative Time: (The w h e n – Clause Test).“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* [II. dio] sv. 17(10) (1977/1978) (= 1978): 149–163.
- MIKLIČ, Tjaša. „Mogući doprinos kontrastivne analize u nastavi stranih jezika: problem izražavanja semantičko-logičnih relacija uslovljenosti.“ *Kontrastivna jezička istraživanja: (V simpozijum)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996: 139–145.
- MRAZOVIĆ, Pavica i Zora Vukadinović. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- MUSIĆ, August. „Rečenice sa konjunkcijama ‘ako’, ‘neka’, ‘li’ u hrvatskom jeziku.“ *Rad JAZU* knj. CXXXIV (1898): 1–79.
- MUSIĆ, August. „Budući da.“ *Јужнословенски филолог* књ. XI (1932): 173–178.
- NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ, Iva i Jelena Cvitanušić Tvico. „Načini izražavanja dopusnosti u hrvatskome jeziku“. Senahid Halilović (gl. ur.). *Bosanskohercegovački slavistički kongres I / Zbornik radova* (knj. 1) (Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres, Sarajevo, 26–28. maja 2011). Sarajevo: Slavistički komitet, 2012: 527–538.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i ‘Aktionsart’ u engleskom i srpskohrvatskom jeziku / Doktorska disertacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1991.
- NOVAKOV, Predrag. „Mogući vidski parametri u engleskom i srpskom jeziku.“ *Kontrastivna jezička istraživanja: (VI simpozijum)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1999: 119–124.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. „Ikoničnost u sintaksi Brižinskih spomenika.“ *Slavistična revija : časopis za jezikoslovje in literarne vede* let. 60, št. 2 (2012): 151–164.
- PIPER, Predrag. *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Zemun: Biblioteka XX vek – Beograd: Čigoja štampa (= Biblioteka XX vek, 91), 1997.
- PODLESSKAJA, Vera I. „Syntax and semantics of resumption: some evidence from Russian conditional conjuncts.“ *Russian linguistics* vol. 21, № 2 (1997): 125–155.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber (=Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 13), 1984.

- PRANJKOVIĆ, Ivo. „Složene strukture u nekim od novijih sintaktičkih istraživanja.“ *Jezik god. XXXVII*, sv. 4 (1990): 97–103.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. „Izražavanje dopusnosti“. Ivo Pranjković. *Druga hrvatska skladnja: sintaksičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001: 48–52.
- PROSOLI, Alojzije. „Dopusne rečenice (o prividnosti razbijene subordinacije)“. *Suvremena lingvistika* sv. 7, br. 12 (1975): 21–25.
- PROSOLI, Alojzije. „Uzročne rečenice“. *Suvremena lingvistika* sv. 10, br. 17–18 (1978): 53–58.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora* / Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику књ. XX/1 (1977): 65–144; књ. XX/2 (1977): 81–160. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- SILIĆ, Josip i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta: fonologija, morfologija, sintaksa*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- ТОРОЛИНСКА, Zuzanna. „Рекуренција реченица и класични појам ‘хипотаксе’“. *Научни саставак славистица у Вукове дане* књ. 15/1 (1986): 11–19.
- ТОŠOVIĆ, Branko. *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 2001.
- VASIĆ, Vera. „Kondicionalne klauze s nekonsekutivnom apodozom.“ *Јужнословенски филолог* књ. LVI/1–2 (2000): 177–185.
- VASIĆ, Vera. „Pragmatička i gramatička komponenta u konstituisanju i interpretaciji rečenice.“ *Зборник Мајице српске за славистику* књ. 71–72 (2007): 273–282.
- VOITENKOVA–KOR CHAHINE, Irina. *Esli et l’expression de la condition en russe moderne* / Thèse de doctorat en Linguistique slave. Universite Aix-Marseille I – Université de Provence, U.F.R.L.A.C.S. 2001, 343 p. <<http://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00452520/fr/>> 11.04.2014.
- VOJVODIĆ, Dojčil. „Modalna upotreba ruskog i hrvatskosrpskog perfektivnog prezenta u uvjetnim rečenicama.“ *Suvremena lingvistika* sv. 15, br. 27–28 (1988–1989): 57–64.
- VUKOJEVIĆ, Luka. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008.

Извори

- АНДРИЋ, Иво. *Проклеџа авлија* / Сабрана дела Иве Андрића. – Књ. четврта. Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније, 1963.
- АНДРИЧ, Иво. *Проклятый двор* / Перевод Т. Поповой // Повести и рассказы югославских писателей. Москва.: Худож. лит., 1978: 15–87.

- ДЕСНИЦА, Владан. *Прољећа Ивана Галеба: игре прољећа и смрти*. Београд: Рад, 1990.
- ДОМАНОВИЋ, Радоје. *Мртво море* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- Зелени чај* / Из Википедије, слободне енциклопедије. <http://sr.wikipedia.org/sr-ec/Zeleni_%C4%8Daj> 21.05.2015.
- КАПОР, Момо. *Зое*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- ЛАЛИЋ, Михаило. *Лелејска гора*. Београд: Нолит, 1975.
- НОВАКОВИЋ, Мирјана. *Сирах и његов слуга*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- Нови завјет Госјода нашега Исуса Христја*. – Превео Вук Стефановић Караџић. – Беч: Штампарија јерменског манастира, 1847 (в. ел. верзију: http://www.rastko.rs/bogoslovlje/novi_zavjet/index_c.html); в. такође: „Нови завјет Господа нашега Исуса Христа“. – Превео Вук Стеф. Караџић. *Библија или Свејто јисмо Сјарога и Новога завјетја*. Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1985.
- [*Свејто јисмо*]: *Нови завјет Госјода нашег Исуса Христја* / Превод Комисије Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве. – 5. исправљено издање. Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, 2003.
- Новый завет Господа нашего Исуса Христа* / С первоначального текста изданного по благословению Св. Синода. Москва: (б.и.), 2004.
- ПАВИЋ, Милорад. *Хазарски речник*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- Полијика*, дневни лист. Београд, 27.07.2001. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- ПОПОВИЋ, Мирослав. *Судбине*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Кроника јаланачког гробља* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 15.04.2015.
- СЕЛИМОВИЧ, Меша. *Крепост* / Роман. – Перевод О. Кутасовой. Москва: Изв-во „Прогресс“, 1974.
- СТАНКОВИЋ, Борисав. *Нечистја крв* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- ЋИПИКО, Иво. *Пријовейтје* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- ТОПИЋ, Бранко. *Башија сљезове боје* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.

- Ћопић, Бранко. *Магареће године* / »Пројекат Растко Бања Лука« Уметничка књижевност. <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/11158>> 20.04.2015.
- Ћопић, Бранко. *Пролом* / Сабрана дела Бранка Ћопића. – Књ. трећа. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост : Веселин Маслеша, 1964.
- Ћосић, Добрица. *Далеко је сунце* / Сабрана дела Добрице Ћосића. – Књ. прва. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост, 1966.
- Ћосић, Добрица. *Корени* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- Ускоковић, Милутин. *Дошљаци*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- CRNJANSKI, Miloš. *Seobe II*. Zagreb: Naprijed – Beograd: Prosveta – Sarajevo: Svjetlost, 1967.
- Lidder 2010* / Poslovno radno okruženje <<http://www.lidder.net/>> 13.10.2013.
- Osnivanje krovne organizacije mladih Srbije 2010*. – Prir. M. Stojanović. Beograd: Građanske inicijative, 2010. <<http://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2014/11/048-Osnivanje-KOMS-2010.pdf>> 22.05.2015.
- SELIMOVIĆ, Meša. *Derviš i smrt*. Sarajevo: Svjetlost, 1968.
- SELIMOVIĆ, Meša. *Tvrđava*. Sarajevo: Svjetlost, 1970.

Дойчил П. Войводић

К ВОПРОСУ О КАУЗАЛЬНО-ИМПЛИКАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЯХ В СЕРБСКОМ ГИПОТАКСИСЕ

(комплекс обусловленных сложноподчиненных предложений)

Резюме

В работе (на материале сербского языка) рассматриваются каузально-импликативные отношения в расчлененных сложноподчиненных предложениях с „закрытой“ (асимметричной, обязательной биситуативной) обусловленной структурой, состоящей из взаимосвязанных по смыслу (на основании принципа субординации) антецедента и консеквента, с помощью которых общая каузальная языковая детерминированность – вследствие специфических импликативных отношений между ними – может реализовываться в рамках придаточных предложений с разнообразной, категориально-дифференциальной семантикой (причины, следствия, цели, условия, уступки). Автор приходит к выводу, что данные импликативные

отношения ($P \Rightarrow Q$, $P \Leftarrow Q/Q \Rightarrow P$, $P \Leftrightarrow Q$, $P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q$) в действительности представляют собой семантические инварианты обусловленных сложноподчиненных предложений. Отмечается, что структура, оформление и функционирование настоящих отношений-предложений всегда определяется взаимосвязью синтаксиса и лексики, базирующейся на общекаузальном адвербиальном значении союзов в придаточной части, с помощью которых определяется и детерминативная (обстоятельная) семантика предложения в целом.

В статье особое внимание уделяется аспектуально-темпоральным корреляциям, реализующимся в сложноподчиненных предложениях с обусловленной структурой. Отмечается, что в литературе очень часто не различаются все виды гипотетической обусловленности – реальная, эвентуальная, потенциальная и ирреальная. Анализируются таксисные ситуации (как особый тип относительно-временных отношений в рамках единого периода времени) одновременности и неодновременности (предшествования/следования) сказуемых главной и придаточной частей условных предложений. В ходе интерпретации данных корреляций сербский материал сопоставляется с русским и польским. Подчеркивается, что севернославянские (здесь русский и польский) языки не способны различать реальную и эвентуальную обусловленности, так как они, в отличие от сербского языка, не имеют формальных (грамматических) средств для разграничения данных видов гипотетической модальности. Иными словами, презенс СВ в сербском языке, формально совпадающий в условных предложениях с севернославянскими футуральными формами СВ (которые, как и (аналитические) футуральные формы НСВ, употребляются в главной, и в придаточной частях условных предложений), никогда не обозначает реальную обусловленность, а только – эвентуальную. Кроме того, в сербском языке в качестве средства для выражения эвентуальной обусловленности в придаточных предложениях используется еще одно средство – футурум II. Таким образом, сопоставительный анализ материала позволяет сделать вывод, что инвентарь средств, с помощью которых выражаются приведенные типы модальных гипотетических отношений, в сербском языке гораздо богаче, чем в русском и польском. В связи с этим отмечается, что именно указанные специфические признаки каждого из сопоставляемых языков представляют собой типологическую границу в рассматриваемом плане между южнославянскими и севернославянскими языками.

Также более подробно анализируются и сложноподчиненные уступительные предложения, причем акцент делается на их семантическую интерпретацию, подразумевающую, прежде всего, установление основных компонентов семантического инварианта категории концессивности (уступительности), а также объяснение принципа „обманутого ожидания“, т.е. имплицитной причины неожиданного преодоления / непреодоления

субъектом препятствия, на чем именно и строятся уступительные отношения. В связи с этим отмечается, что уступительные отношения тесно связаны с категориями эвиденциальности и эпистемической модальности, что в принципе является результатом обязательного, хотя, как правило, неэксплицированного присутствия (участия) говорящего в организации данных отношений. Таким образом, в уступительных предложениях реализуются „модусно-диктумные“ отношения, так как в определенном смысле придаточным предложением (пропозициональной установкой) интерпретируется содержание главного предложения (пропозиции). Подчеркивается особая роль указания (либо эксплицитного, либо имплицитного) на источник и достоверность информации, сообщаемой говорящим, причем данным источником могут быть как собственные наблюдения и приобретенный опыт говорящего (прямая эвиденциальность), так и другие лица или умозаключения говорящего на основании собственных сновидений и предположений (косвенная эвиденциальность).

Статистический анализ частотности союзов (соответственно и предложений) с „обуславливающей“ семантикой в заключительной части статьи позволил автору сделать вывод о том, что для определенных типов текстов – в данном случае для текстов, входящих в состав новозаветного дискурса, – характерна именно каузально-имплицитивная ориентация гипотаксиса, так как больше чем в 1/3 четырех евангелий, взятых вместе, используются именно каузально-обусловленные предложения. Это лишний раз подтверждает, как подчеркивает автор, что каузально-имплицитивные синтаксические структуры, затронутые в данной статье, нуждаются в дальнейшем, углубленном изучении.

Ключевые слова: гипотаксис, каузально-имплицитивные отношения, классификация и типология сложноподчиненных предложений, расчлененные vs. нерасчлененные предложения, коррелятивные и детерминативные предложения, обусловленные предложения (причины, следствия, цели, условия, уступки), антецедент и консеквент, гипотетическая (реальная, эвентуальная, потенциальная, ирреальная) модальность, конверсивная асимметрия, принцип „обманутого ожидания“, таксис и относительное время, эвиденциальность, эпистемическая модальность, сербский язык.

Dojčil P. Vojvodić

CAUSAL-IMPLICATIVE RELATIONSHIPS
IN THE SERBIAN HYPOTAXIS

(Complex of generative complex sentences)

Summary

The paper analyzes the causal-implicative relationships in the segmented complex sentences with a “closed” (asymmetric, mandatory bi-situational) generative (conditional) semantic structure on the corpus of the Serbian language. The generative (conditional) semantic structure consists of meaningfully interconnected antecedents and consequents that are based on the principle of subordination. These sentences are characterized with a general causal link due to the specific implicative relationship between the segments that can be realized within dependent clauses with diverse categorically-differential semantics (i.e. causal, consecutive, final, conditional and concessive). The author reaches a conclusion that the given implicative relationships ($P \Rightarrow Q$, $P \Leftarrow Q/Q \Rightarrow P$, $P \Leftrightarrow Q$, $P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q$) represent, in fact, semantic invariants of generative complex sentences. It is pointed out that the structure, formation and functioning of these relationships (sentences) are always determined by the interconnectedness of syntax and lexicon. They are based on a general causal adverbial meaning of the conjunctions in a subordinate clause, which are also used to determine the adverbial semantics of a sentence as a whole.

The article discusses in particular the aspectual-temporal correlations that are realized in complex sentences with a generative structure. It has been noted very often in the literature that there is no differentiation made among all of the types of the hypothetical conditionality – real, eventual, potential and unreal. The paper analyzes taxis of simultaneity and succession (anteriority/posteriority) of the main and subordinate clause predicates in conditional sentences as a special type of the relative-temporal relationships within the same temporal plan. In order to interpret these correlations, the Serbian data was compared to the data in Russian and Polish. It is noted that the Northern Slavic languages (in this case Russian and Polish) are unable to distinguish real from eventual conditionality because they, unlike the Serbian language, do not have formal (grammatical) means for delimitation between different types of hypothetical modality. In other words, the perfective present in the Serbian language, which in conditional sentences formally coincides with the Northern Slavic perfective future (which is the same as analytical, imperfective, future, used in those languages in both the main and the subordinate clauses of the conditional sentences), can never signify real conditionality, but only an eventual one. In addition to this, the Serbian language in order to express eventual conditionality in subordinate clauses uses future II (exact) as well. Therefore, based on a short

contrastive analysis of the material, it can be concluded that the inventory of resources used to express these types of modal hypothetical relationships is much richer in the Serbian language than it is in Russian or Polish. In relation to this, it is pointed out that the abovementioned specific features of the compared languages represent a typological boundary between the Southern Slavic and Northern Slavic languages.

Likewise, the paper analyzes in a detailed manner complex concessive sentences with an emphasis on their semantic interpretation. This interpretation implies primarily ascertaining the basic components of the semantic invariant of the concession category, as well as an explanation of the principle of “unfulfilled expectations”, i.e. an implicit cause which enables the subject to unexpectedly overcome or fail to overcome an obstacle, which is precisely what concessive relationships are built on. In this regard, it can be noted that concessive relationships are closely associated with categories of evidentiality and epistemic modality, which is, in principle, the result of a mandatory, although, as a rule, formally inexplicit presence (participation) of the addresser (speaker) in the organization of given relations. In this way, “modus-dictum” relationships are realized in concessive sentences, because in a certain sense a subordinate clause (with a propositional frame – modus) interprets the contents of a main clause (proposition – dictum). The author emphasizes a special role of a referral (either explicit or implicit) to the source and credibility of the information communicated by the addresser, whereby the source can be presented by both observations and gained experience of the addresser (direct evidentiality) as well as other people, or logical reasoning which is based on his/her own beliefs and assumptions (indirect evidentiality).

Statistical analysis of a frequency of conjunctions (and thus the sentences as well) with generative semantics in the concluding section of the article allows the author to conclude that certain types of texts – in this particular case the texts are represented by the New Testament discourse – are characterized precisely by the causal-implicative orientation of the hypotaxis, because more than 1/3 of a total text of the four gospels uses precisely sentences with a causal meaning. The author concludes that this result confirms further that the causal-implicative syntactic structures considered in this article demand further, even deeper, research.

Keywords: hypotaxis, causal-implicative relationships, classification and typology of complex sentences, segmented vs. non-segmented sentences, correlative and determinative sentences, generative (causal, consequential, final, conditional, concessive) sentences, antecedent and consequent, hypothetical (real, eventual, potential, unreal) modality, conversive asymmetry, “unfulfilled expectation” principle, taxis and relative time, evidentiality, epistemic modality, Serbian language.